

ΓΙΩΡΓΟΣ ΝΙΚ. ΓΑΛΑΝΗΣ

ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Ιωάννινα 1998

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΝΙΚ. ΓΑΛΑΝΗΣ

ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

I. ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

1. Άτομο - προσωπικότητα - ατομικότητα

Με την έννοια “άτομο” χαρακτηρίζεται ο άνθρωπος ως ιδιαίτερη (μοναδική) ύπαρξη (είδος). Ως άτομο μπορούμε να χαρακτηρίσουμε τόσο έναν ενήλικα όσο και ένα μωρό, έναν “κανονικά” εξελιγμένο άνθρωπο αλλά και έναν “μη κανονικά” εξελιγμένο, π.χ. ένα σχιζοφρενή ο οποίος δεν είναι σε θέση να χρησιμοποιήσει τη γλώσσα και τις διάφορες απλές ικανότητες για την ανάπτυξη δεξιοτήτων. Παρ’ όλα αυτά μόνο ο “κανονικά” εξελιγμένος ενήλικας άνθρωπος θεωρείται ως προσω-πικότητα, ως κοινωνικό ον το οποίο δημιουργεί κοινωνικές σχέσεις και έχει ενεργητική συμμετοχή στην κοινωνική εξέλιξη. Ο άνθρωπος έρχεται στον κόσμο ως άτομο και εξελίσσεται στη συνέχεια ως προσωπικότητα. Από την πολύ μικρή παιδική ηλικία το άτομο παίζει μέρος σε συγκεκριμένες ιστορικές κοινωνικές σχέσεις οι οποίες προϋπάρχουν. Στην παραπέρα εξέλιξη του ανθρώπου σε μία κοινωνική ομάδα δημιουργείται, συνήθως ανεξάρτητα από τις επιθυμίες και τη συνειδητοποίηση των ατόμων, ένα πλέγμα σχέσεων μέσα από τις οποίες το άτομο εξελίσσεται σε προσωπικότητα.

Η προσωπικότητα δεν πρέπει να θεωρηθεί ως το παθητικό αποτέλεσμα του κοινωνικού περιβάλλοντος. Στην προσωπικότητα θα πρέπει να δούμε τον ενεργά “δρώντα άνθρωπο”. Η προσωπικότητα χρησιμοποιεί την κοινωνική εμπειρία μέσω του “εσωτερικού της κόσμου” και εκφράζεται στις σχέσεις των ανθρώπων με εσωτερικές και εξωτερικές ενέργειες και διεργασίες. Η ενεργητικότητα (δυναμική) της προσωπικότητας εκφράζεται στις διάφορες ενέργειες του ανθρώπου στην προσπάθειά του να αλλάξει και διαμορφώσει το περιβάλλον. Η δυναμικότητα της προσωπικότητας εκφράζεται και στη στάση ζωής του ανθρώπου, όταν συνειδητοποιεί την κοινωνική του θέση και τη θέση στη ζωή γενικά.

Ίδιες ή παρόμοιες καταστάσεις ζωής μπορούν να διαμορφώσουν εντελώς

διαφορετικές στάσεις ζωής και να προκαλέσουν ανόμοια δραστηριότητα (ενεργητικότητα) στην προσωπικότητα. Η χαμηλή π.χ. βαθμολογία μπορεί σε έναν μαθητή του Λυκείου να του προκαλέσει το ενδιαφέρον για να βελτιωθεί, έναν άλλο μαθητή να τον αφήσει αδιάφορο, έναν τρίτο ο οποίος δε δίνει και μεγάλη σημασία στη γνώση να τον κάνει να γελάσει υποτιμητικά και κάποιον άλλο να στεναχωρηθεί τόσο που δεν “πέρασε” το μάθημα ώστε να φθάσει και στην αυτοκτονία.

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης προσωπικότητας είναι η “ατομικότητα” (Individualitaet) δηλαδή ο ανεπανάληπτος συνδυασμός των ψυχικών ιδιαιτεροτήτων. Οι άνθρωποι ως είδος έχουν ορισμένες ομοιότητες δηλαδή ορισμένα κοινά γνωρίσματα. Κάθε άνθρωπος όμως παρουσιάζει ως άτομο ιδιαιτερότητες από τα άλλα άτομα, οι οποίες συνιστούν την ατομικότητα του συγκεκριμένου ανθρώπου. Ως τέτοιες ιδιαιτερότητες (συνήθως χρησιμοποιούνται και οι όροι ιδιότητες, γνωρίσματα) μπορούν να θεωρηθούν ο χαρακτήρας, η ψυχική διάθεση (temperament), οι ιδιαιτερότητες των ψυχικών διαδικασιών, η επικράτηση ορισμένων συναισθημάτων, τα κίνητρα απασχόλησης καθώς επίσης και οι διάφορες ικανότητες. Δεν υπάρχουν ποτέ δύο άνθρωποι ακριβώς ίδιοι. Η ανθρώπινη προσωπικότητα είναι στην ατομικότητά της ανεπανάληπτη. Η ατομικότητα καθορίζει τη μοναδικότητα του ατόμου χρονικά, ποσοτικά και ποιοτικά. Η ατομικότητα υπάρχει από τη στιγμή της γέννησης του ατόμου. Πρόσφατες απόψεις, στις οποίες συγκλίνουν οι περισσότεροι ερευνητές, υποστηρίζουν ότι η ατομικότητα καθορίζεται από τους πρώτους κιόλας μήνες της κύησης (3ος μήνας) σε συνάρτηση βέβαια με τη μητέρα. Από παιδαγωγικής και ψυχολογικής πλευράς αυτές οι θέσεις οδηγούν στη μεγαλύτερη προσοχή στην ψυχική κατάσταση, διατροφή κ.λπ. της μέλλουσας μητέρας κατά τον χρόνο κύησης. Πέρα όμως απ’ αυτό μπαίνουν και ηθικά προβλήματα (ιδιαίτερα από πλευράς θρησκευτικών πεποιθήσεων) σχετικά με το θέμα των αμβλώσεων, το οποίο τα τελευταία χρόνια έχει οδηγήσει σε πολλές συζητήσεις και αντιπαραθέσεις μεταξύ διαφόρων κοινωνικών ομάδων καθώς και τα νομικά προβλήματα που σχετίζονται μ’ αυτό (π.χ. στη Δυτική Γερμανία όπου το θέμα έλαβε τεράστιες διαστάσεις είναι γνωστό ως κατάργηση της παραγράφου 218).

Η προσωπικότητα είναι λοιπόν ο συγκεκριμένος ζωντανός άνθρωπος με όλα του τα προτερήματα και μειονεκτήματα, τα χαρίσματα και τις αδυναμίες του, τα οποία καθορίζονται από την ενεργό συμμετοχή του στην κοινωνική ζωή και την εκπαίδευση και αγωγή την οποία έλαβε. Η έννοια της προσωπικότητας έχει τις ρίζες της στη λατινική λέξη *persona* που σήμαινε αρχικά μάσκα ή ρόλος του ηθοποιού δηλαδή “δυναμικό άτομο” το οποίο ενεργεί, δρα. Οι μάσκες αλλάζουν στη σκηνή μετά από κάθε πράξη του έργου.

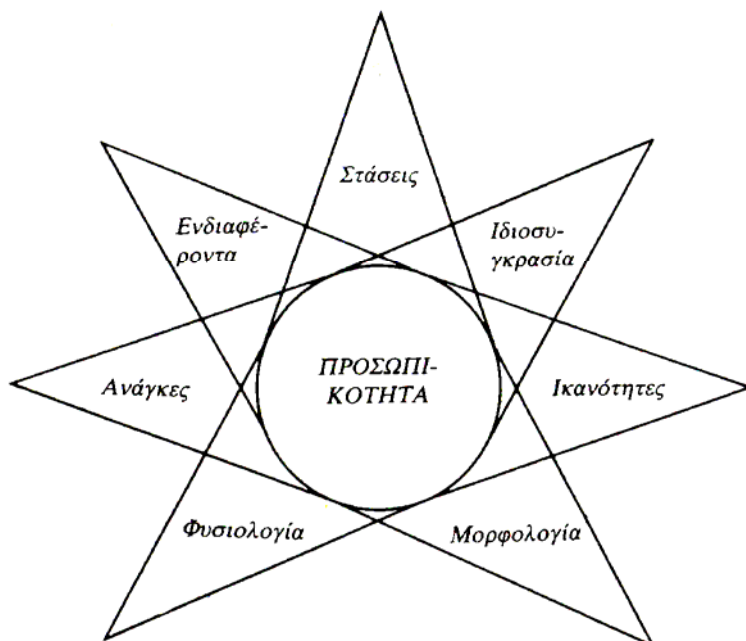
Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι από νωρίς είχε κατανοηθεί ότι ο άνθρωπος σε διάφορες καταστάσεις αλλάζει πρόσωπο, δηλαδή συμπεριφέρεται διαφορετικά.

Σήμερα, ιδιαίτερα η θεωρία των ρόλων (Rollentheorie) υποστηρίζει ότι οι ρόλοι και η κοινωνική θέση ενός ατόμου είναι αυτοί που καθορίζουν και τη συμπεριφορά του. (Εδώ οι απόψεις δίστανται και υποστηρίζεται ότι δεν αγκυρώνουν “μόνο” οι ρόλοι για να καθορίσουν τη συμπεριφορά ενός ατόμου). Θα μπορούσε κανείς να αναφέρει πλείστα παραδείγματα όπου το ίδιο άτομο σε παρόμοιες καταστάσεις συμπεριφέρεται με αντικρουόμενο τρόπο. Σ’ αυτή την περίπτωση μιλάει κανείς για “αντιθετική” ή “ανακόλουθη” προσωπικότητα σε αντίθεση με την προσωπικότητα εκείνη που αντιδρά όμοια ή ίδια σε όλες τις καταστάσεις και είναι η λεγόμενη “εξισορροπημένη προσωπικότητα”.

Εκτός από τη δυναμική οργάνωση των ψυχικών ιδιοτήτων (γνωρισμάτων) της προσωπικότητας, ιδιαίτερη σημασία έχει και η σχετικά σταθερή ψυχική διάθεση αυτής της προσωπικότητας, την οποία συνήθως εκφράζουμε με την έννοια “χαρακτήρας”. Ενώ οι ψυχικές καταστάσεις (επιθυμίες, συναισθήματα, σκέψεις κ.ά.) αλλάζουν συνέχεια και το άτομο συμπεριφέρεται διαφορετικά στις διάφορες δραστηριότητες της ζωής, ανάλογα με τους ρόλους και τις απαιτήσεις και όσο περνούν τα χρόνια εξελίσσεται, παρόλα αυτά η ψυχική του κατάσταση (ο χαρακτήρας) σε γενικές γραμμές παραμένει σχετικά σταθερός. Αυτή η σταθερότητα σχετίζεται και με τις κοινωνικές προϋποθέσεις στις οποίες ζει το άτομο και που οπωσδήποτε επηρεάζουν και διαμορφώνουν την προσωπικότητά του και παραμένουν σχετικά σταθερές και αμετάβλητες.

Αυτό μέχρι ενός ορισμένου βαθμού ισχύει και για τις συνθήκες ζωής καθώς επίσης και για τη σωματική σταθερότητα του ατόμου. Παρ’ όλα αυτά η σταθερότητα είναι σχετική. Σε άπειρες ψυχολογικές έρευνες έχουν διαπιστωθεί μεταλλαγές της ψυχικής κατάστασης της προσωπικότητας. Σ’ αυτές τις αλλαγές συμβάλλουν τόσο οι διαφορετικές συνθήκες ζωής όσο και οι διαφορετικές μορφές απασχόλησης καθώς και η κοινωνική παιδεία και αγωγή. (Βλέπε σχετικά: κοινωνικοποίηση).

Ο Γκίλφορντ (Guilford, 1965) θεωρεί την προσωπικότητα “πολυδιάστατη” και “πολυπαραγοντική” και σχηματικά την παρουσιάζει σε ένα σχήμα αστεριού όπου η προσωπικότητα μπορεί να θεωρηθεί από διάφορες οπτικές γωνίες.

Το μοντέλο προσωπικότητας κατά τον Γκίλφορντ περιλαμβάνει διάφορες διαστάσεις όπως “σωματικές” (φυσιολογία, μορφολογία), “διάσταση ιδιοσυγκρασίας” (παράγοντες: ιδιότητες αυτασφάλειας, υπομονής, δραστηριότητας, συνέπειας κ.λπ.), “διάσταση ικανοτήτων” (παράγοντες: αντίληψη, νοημοσύνη κ.λπ.) και τις “διαστάσεις αναγκών”, “ενδιαφερόντων” και “στάσεων”.

2. Βιολογικός και κοινωνικός παράγοντας στη δομή και οργάνωση της προσωπικότητας

Η ψυχολογία των ατομικών διαφορών έχει να λύσει ένα βασικό επιστημονικό ερώτημα.

Να μας πληροφορήσει για τη χαρακτηριστική ατομική δομή και οργάνωση κάθε μοναδικού ανθρώπου δηλαδή να μας πει γι’ αυτό που διαφοροποιεί έναν άνθρωπο από κάποιον άλλο.

Αν απαντηθεί αυτό το ερώτημα, είναι εύκολο να προβλεφθεί κατά προσέγγιση ή να ερμηνευθεί και η συμπεριφορά του συγκεκριμένου ανθρώπου αφού η δομή της προσωπικότητας ως εσωτερική προϋπόθεση (συνθήκη) επη-

ρεάζει ουσιαστικά και την συμπεριφορά. Και εδώ ο ρόλος της αγωγής και της εκπαίδευσης είναι ουσιαστικός.

Για να επιτευχθεί όμως αυτό θα πρέπει πρώτα να λυθεί ένα άλλο θεωρητικό πρόβλημα. Η κατασκευή και δημιουργία διαφόρων τυπολογιών προσωπικότητας. Κάθε “τύπος” μας πληροφορεί για τα γενικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας αυτής της ομάδας. Αυτό όμως οδηγεί στην αναγκαιότητα κατηγοριοποίησης της ενιαίας δομής της προσωπικότητας. Έτσι έχουμε μια κατηγοριοποίηση με δύο βασικούς παράγοντες από την οποία αποτελείται η ανθρώπινη προσωπικότητα. Ο βιολογικός παράγοντας και το περιβάλλον. Σύμφωνα μ’ αυτή την άποψη η οργάνωση της ανθρώπινης προσωπικότητας είναι “ενδοψυχική” και “εξωψυχική”.

Στον **ενδοψυχικό παράγοντα** ανήκουν για παράδειγμα χαρακτηριστικά της αντίληψης, της νόησης, της μνήμης, της βούλησης κ.λπ., ενώ ο εξωψυχικός παράγοντας συμπεριλαμβάνει όλες τις σχέσεις και εμπειρίες της προσωπικότητας όπως π.χ. ενδιαφέροντα, ιδανικά, κίνητρα, επικρατούντα συναισθήματα, αποκτηθείσες γνώσεις κ.λπ. Ενώ ο ενδοψυχικός παράγοντας θεωρείται βιολογικά καθορισμένος (εμφυτοκρατία) ο εξωψυχικός παράγοντας θεωρείται ότι διαμορφώνεται με τη βοήθεια και τη συμβολή του κοινωνικού παράγοντα, δηλαδή δια μέσου της σχέσης της προσωπικότητας με το περιβάλλον.

Από μαρξιστικής πλευράς ασκείται κριτική σε όλα εκείνα τα πολυπαράγοντικά μοντέλα προσωπικότητας τα οποία στηρίζονται στις δύο αυτές κατηγορίες παραγόντων δηλαδή στο βιολογικό και τον κοινωνικό παράγοντα.

Για τη μαρξιστική θεωρία (στην οποία θα αναφερθούμε εκτενέστερα παρακάτω), δεν μπαίνει θέμα αμφισβήτησης αυτών των δύο παραγόντων αλλά το πρόβλημα έγκειται στο **πώς αντιλαμβάνεται κανείς τη σχέση αυτή του βιολογικού και κοινωνικού παράγοντα**. Διαφοροποιείται έτσι από τη **μηχανιστική** θεώρηση των θεωριών των “δύο παραγόντων” στο γεγονός ότι θεωρεί τις έμφυτες οργανικές ιδιότητες που υπάρχουν στη δομή της προσωπικότητας ως αναγκαία (απαραίτητα) κοινωνικά στοιχεία. Έμφυτες (ανατομικές και φυσιολογικές) και επίκτητες κοινωνικές ιδιότητες σχηματίζουν μια ενότητα στη δομή της προσωπικότητας, είναι της ίδιας σημασίας και οι δύο και δεν επιτρέπεται να ξεετάζονται απομονωμένες η μία από την άλλη.

3. Τι είναι προσωπικότητα;

Ορισμός της έννοιας “προσωπικότητα”

Είδαμε παραπάνω ότι ο Guilford (1965) προσπαθεί μέσω των επτά διαστάσεων να ορίσει την προσωπικότητα. Κάτω από τον όρο διαστάσεις

(“trait”) εννοεί όλα εκείνα τα βασικά χαρακτηριστικά τα οποία διαφοροποιούν ένα άτομο από κάποιο άλλο και δίνει τον ακόλουθο ορισμό: “Η προσωπικότητα ενός ατόμου είναι η μοναδικότητα της οργάνωσης βασικών χαρακτηριστικών (traits)”.

Η ποικιλία των ορισμών σχετικά με την προσωπικότητα διαφαίνεται και από το γεγονός ότι ήδη το 1937 ο Allport χρησιμοποίησε 50 ορισμούς των οποίων ο αριθμός σήμερα σίγουρα θα έχει αυξηθεί. Ο ίδιος ο Allport (1959) χρησιμοποιεί έναν γενικό ορισμό. Γι’ αυτόν η προσωπικότητα είναι “το σύνολο όλων των χαρακτηριστικών από τα οποία ένας άνθρωπος μπορεί να διακριθεί ως διαφορετικός από μία πραγματική ομάδα”.

Έναν πιο περιορισμένο, σε σύγκριση με τον Allport και Guilford, ορισμό δίνει ο Seitz (1977), στον οποίο όμως, δεν συμπεριλαμβάνει τη διάσταση (παράγοντα) της απόδοσης. Σύμφωνα μ’ αυτόν, “η προσωπικότητα είναι ένα επισημονικό κατασκεύασμα, το οποίο συμπεριλαμβάνει μορφές συμπεριφοράς, κίνητρα, πλευρές αυτοεικόνας και συναίσθημα ενός ατόμου”. Όπως ο Guilford έτσι και ο Seitz βλέπει την προσωπικότητα κυρίως κάτω από το πρίσμα της οργάνωσης (δομής, μορφής). Το πώς συνοψίζονται το καθένα απ’ αυτά τα στοιχεία σύμφωνα με τον Seitz μας πληροφορεί ο επόμενος πίνακας, ο οποίος συμπληρώνεται με παραδείγματα από το έργο του Pawlik (1979). (Βλέπε επίσης και Nolting/Paulus 1988, σελ. 110).

Συνήθως οι περισσότεροι ορισμοί που βλέπει κανείς στη βιβλιογραφία δεν συμπεριλαμβάνουν στην έννοια της προσωπικότητας του ανθρώπου την κοινωνική διάσταση. Αντίθετα ο Kossakowski έχοντας υπόψη τον Rubinstein δίνει τον ακόλουθο ορισμό:

“Κάτω από την έννοια της προσωπικότητας εμείς καταλαβαίνουμε τον συγκεκριμένο, ιστορικά εξελιγμένο και κοινωνικά δρώντα άνθρωπο, ο οποίος μπορεί να χαρακτηριστεί ψυχολογικά ως ένα δυναμικό σύστημα (ως μονάδα) από γενικά, ιδιαίτερα και προσωπικά χαρακτηριστικά της αποδοτικής και κοινωνικής συμπεριφοράς σε μία μοναδική (ανεπανάληπτη) οργάνωση. Αυτό το δυναμικό σύστημα έχει εξελιχθεί με βάση τις βιολογικές προϋποθέσεις που έχουν αναπτυχθεί στην φυλογέννηση μέσω κοινωνικής κατευθυνόμενης ενεργητικής αλληλοεπίδρασης με τις φυσικές και ιδιαίτερα κοινωνικές συνθήκες και πάντοτε σε εξάρτηση με τις προσωπικές συνθήκες ζωής. Η προσωπικότητα σχηματίζεται δια μέσου του τρόπου διαβίωσης στην κοινότητα (κοινωνικής συμμετοχής - δυναμικής), της δημιουργικής αντιπαράθεσης, η οποία οδηγεί στην αλλαγή του περιβάλλοντος, των συνθηκών διαβίωσης καθώς επίσης μέσω της συνειδητής στάσης απέναντι στις μορφές παρουσίας του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος και στις σχέσεις του ανθρώπου με το περιβάλλον και τον ίδιο του τον εαυτό” (1971, σελ. 41).

<p>ΠΙΝΑΚΑΣ: Κατηγοριοποίηση της προσωπικότητας κατά τμήματα και διαστάσεις, σύμφωνα με τον Seitz 1977 Ολου * συμπλήρωση με παραδείγματα από τον Pawlik 1979 (επισκόπηση της βασικής βιβλιογραφίας)</p>			
<p>Αποδόσεις*</p>			
<p>μηχανικές φυσικές</p>	<p>γνωστικές, πνευματικές</p>		
<p>Αποδόσεις*</p>	<p>Κίνητρα (αίτια της συμπεριφοράς, "Γιατί;")</p>		
<p>Αποδόσεις*</p>	<p>Αποδοκίμα (διαστάσεις της θέσης μας προς τον εαυτό μας)</p>		
<p>μηχανικές φυσικές</p>	<p>Αποδοκίμα (διαστάσεις της θέσης μας προς τον εαυτό μας)</p>		
<p>1. ενεργητική εξοστρέφεια (αντίθετο: παθητική εσωστρέφεια)</p> <p>2. συναισθηματική σταθερότητα (αντίθετο: συναισθηματική αστάθεια)</p> <p>3. ενιασθητικότητα (αντίθετο: "χονδροειδής", σταθερότητα)</p> <p>4. σφαιρότητα και ανεξαρτησία της δημοφιλίας, άποψης</p> <p>5. έλεγχος της βούλησης και διεφθερότητα (αντίθετο: αδυναμία του ντέφ - Ego)</p> <p>6. Ελευθέρια και συνείδηση (αντίθετο: μυστικοπάθεια, καχυποψία)</p>	<p>Α. Ανάγκες</p> <p>1. Ψυχικά ένστικτα (π.χ. πείνα, δίψα, σεξουαλικότητα)</p> <p>2. ανάγκη για προσανατολισμό, περιέργεια και κοινωνικότητα</p> <p>3. ανάγκη για ευνοια και να λαμβάνεται υπ όψιν, "social responsibility"</p> <p>5. ανάγκη για επικράτηση και επιβεβαίωση</p> <p>6. ανάγκη για αναγνώριση και εκτίμηση</p> <p>7. ανάγκη για αυτοπαξία και αυτονομία (αντίθετο: ανάγκη για εξάρτηση)</p> <p>8. ανάγκη για επιθετικότητα</p> <p>9. ανάγκη για αποδοση</p>	<p>Β. Ενδοαμείβουτα στάσεις</p> <p>1. ενδιαφέρον για συγκεκριμένα λιπική, οικονομία, διασκέδαση, στοχασμός, εκφραση σιμύονας, θετικής τάσης, εμπιστοσύνης, θετικής αξιολόγησης (επιτηρησις) (αντίθετο: αρνητικά για συγκεκριμένες κοινωνικές συμπεριφορές)</p> <p>Γ. Αξιολογικές θέσεις (στάσεις) σύμφωνα με τον Spranger: πολιτικά, οικονομικά, αθλητικά, θεωρητικά</p>	<p>Α. Συναίσθημα ως κατάσταση του δηλωτικού συμπεριφοράς (συναίσθημα = ζήνη)</p> <p>Β. Συναίσθημα ως κατάσταση που συνοδεύει τη συμπεριφορά</p> <p>π.χ. όρεξη (ζαμά, ηρόνη) - ανορέξια, (αδίαθεσία) ένταση - χαλαρότητα - ερεθισμός - καθυστάση (λιγότερο προσωπικά χαρακτηριστικά, μάλλον εξάρτηση από την κατάσταση)</p> <p>Γ. Συναίσθημα ως βίασκή διάθεση</p> <p>1. κατάβληψη-επιβία</p> <p>2. σταθερότητα διάθεσης - αστάθεια διάθεσης</p>

4. Θεωρίες περί προσωπικότητας

Με μία ματιά στη διεθνή βιβλιογραφία και ιδιαίτερα σε διδακτικά εργαλείδια θα διαπιστώσει κανείς ότι υπάρχουν πολλές θεωρίες σχετικά με την έννοια της προσωπικότητας και διαφορετικά συστήματα κατηγοριοποίησης. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα αισθητό στον Corsini (1977, σελ. 39) όπου εκεί διαπιστώνονται σε έναν πίνακα 78 θεωρίες και οι αντιπρόσωποί τους, χωρίς να συμπεριλαμβάνονται σ' αυτόν συγγραφείς ασιατικής προέλευσης ή μαρξιστικής κατεύθυνσης.

Εκτός από πολλούς άλλους που ασχολήθηκαν με την κατηγοριοποίηση των διαφόρων θεωριών περί προσωπικότητας (βλ. π.χ. Lersch/Thomae 1960), Thomae 1968, Bernhard 1974, Rohracher 1975) ο Knutson (1973) και ο Kroghne (1977) π.χ. χρησιμοποιούν ένα γενικότερο δυνατό πλαίσιο για τη συστηματική παρουσίαση των θεωριών σχετικά με την έννοια της προσωπικότητας.

Ο Thomae (1968) χρησιμοποιεί τη δυαδική κατηγοριοποίηση για το γενικό διαχωρισμό της προσωπικότητας σε "ιδιογραφική" και "νομοθετική" την οποία δανείστηκε από τον Windelband (1904³).

Ο διαχωρισμός αυτός σε "ιδιογραφική" και "νομοθετική" κατηγοριοποίηση δεν είναι χωρίς προβλήματα, αλλά δεν θα θέλαμε να προχωρήσουμε περισσότερο σ' αυτή τη συζήτηση. [Βλέπε π.χ. Beck (1953), Falk (1956) ή Thomae (1968)]. Επίσης όπως σωστά διαπιστώνει ο Schneider (1979) λείπει στην κατηγοριοποίηση αυτή του Thomae η μαρξιστική θεώρηση. Μ' αυτή την κατηγοριοποίηση του Thomae και την συμπλήρωσή της με την μαρξιστική θεώρηση θ' ασχοληθούμε αμέσως παρακάτω.

4.1. Η προσωπικότητα από ιδιογραφική θεώρηση

Η ιδιογραφική θεώρηση προσπαθεί να είναι δίκαιη απέναντι στην μοναδικότητα του ατόμου και να συμπεριλάβει σ' αυτήν, όσο γίνεται πιο ολοκληρωμένα το βίωμα και τη συμπεριφορά (Schneider 1979). Αυτή η θεώρηση της έννοιας της προσωπικότητας έχει επηρεασθεί αρκετά από την "προσωποποίηση" του William Stern (1923, σελ. 4) η οποία θέλει την θεωρία για τον άνθρωπο ενιαία και όχι διαχωρισμένη σε σωματικά και ψυχικά στοιχεία και τον άνθρωπο σαν μία εικόνα της μοναδικής και ολοκληρωμένης και όλο ζωή προσωπικότητας, η οποία σε όλες τις αριθμητες σχέσεις σκοπιμότητας με τον εξωτερικό κόσμο, διατηρεί την μοναδικότητά της, όπως ακριβώς συμβαίνει και στο σύνολο των εμφανίσεών της στα εσωτερικά βιώματα.

Η απαίτηση να "ανακαλύψουμε" τον άνθρωπο σε όλα τα επί μέρους τμήματά του έχει προ πολλού εγκαταλειφθεί. Η βιογραφική μέθοδος θεωρείται

σήμερα από πολλούς ως ο πλέον κατάλληλος τρόπος για την πραγματοποίηση των καλύτερων δυνατών αποτελεσμάτων αποκαλυπτικού χαρακτήρα.

Ανάλογες έρευνες μπορεί να βρει κανείς για παράδειγμα στους Barker και Wright (1955) οι οποίοι αναλύουν συστηματικά, πώς παιδιά σε φυσικές καταστάσεις περνούν την ημέρα τους.

Η βιογραφική μέθοδος είναι αρχικά διαδεδομένη στην ψυχιατρική με την οποία γίνεται προσπάθεια να καταγραφεί και αναλυθεί η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά του ασθενούς για αρκετό χρονικό διάστημα. Ενώ η μέθοδος αυτή συνεχώς κερδίζει έδαφος και χρησιμοποιείται για “ποιοτική” έρευνα¹ συνήθως τα αποτελέσματά της είναι δύσκολο να γενικευθούν.

Ο Thomae (1968) προσπαθεί στο βιβλίο του “*Das Individuum und sein Welt*” (Το άτομο και ο κόσμος του) να ενσωματώσει ιδιογραφικούς και νομοθετικούς τρόπους σκέψης σε μια “ψυχολογική βιογραφία”. Διακρίνει 8 μορφολογικές κατηγορίες, 7 βασικά θέματα και 5 τεχνικές. Ο Thomae δεν θέλει να κάνει μία στιγμιαία ανάλυση αλλά μία διαχρονική έρευνα με σταθερά και μεταβλητά γνωρίσματα υιοθετώντας την άποψη του Murray (1938).

4.2. Η προσωπικότητα από νομοθετική θεώρηση

Η σύγχρονη επιστημονική έρευνα και συζήτηση προσανατολίζεται περισσότερο προς τον καθορισμό νομοθετικών αρχών παρά στην συμπλήρωση και τελειοποίηση της βιογραφικής θεώρησης. Αυτές οι νομοθετικές αρχές επικεντρώνουν την προσοχή τους σε όσο το δυνατόν γίνεται μικρές μονάδες για τη διερεύνηση της προσωπικότητας. Γίνεται προσπάθεια να ερμηνευθεί η συμπεριφορά με γενικούς μαθηματικούς κανόνες. Αντί να δει κανείς το άτομο στο σύνολό του αρκείται στην ανάλυση στοιχείων, στο σχηματισμό υποθέσεων και στη μαθηματική τους επαλήθευση. Η νομοθετική έρευνα προσπαθεί από τη μία πλευρά να κατατάξει τη συμπεριφορά σε γενικούς κανόνες όπως π.χ. της μάθησης, των κινήτρων, της προσαρμογής και από την άλλη πλευρά συγκεκριμένες περιπτώσεις να κατηγοριοποιηθούν ή διάφοροι τύποι να ταξινομηθούν παρ’ ότι πολλές φορές δεν υπάρχει σαφής διαχωριστική γραμμή και μπορεί να υπάρχουν επικαλύψεις.

Έτσι μπορούμε να πούμε ότι ο νομοθετικός προσανατολισμός της έρευνας διακρίνεται σε δύο βασικές κατευθύνσεις, τη νομοθετική κατηγοριοποίηση (Klassifikation) και τη νομοθετική μείωση (Reduktion).

1. Η διάκριση σε “ποιοτική” και “ποσοτική” μέθοδο έρευνας που γίνεται έχει τις ρίζες της στη διαμάχη μεταξύ θετικιστών και της κριτικής σχολής. Και οι δύο όροι μάλλον είναι αδόκιμοι, καθώς επίσης και οι δύο μέθοδοι έρευνας θεωρούνται σήμερα εξίσου αξιόπιστες και τις περισσότερες φορές αλληλοσυμπληρώνονται.

4.2.1. Μορφές νομοθετικής κατηγοριοποίησης

Σύμφωνα με τον Schneider (1979, σελ. 83 κ.ε.) η νομοθετική κατηγοριοποίηση βρίσκεται σε άμεση σχέση με την εξέλιξη της ψυχολογίας των ατομικών διαφορών, η οποία ασχολείται κυρίως με τις σταθερές ατομικές διαφορές της συμπεριφοράς, τη σχέση και τις συνθήκες (προϋποθέσεις) και τα αποτελέσματα αυτών των διαφορών.

Ο Schneider (1979) ακολουθώντας τον Thomaе (1968) διακρίνει εδώ δύο βασικές κατευθύνσεις της νομοθετικής κατηγοριοποίησης, δηλαδή τις διάφορες τυπολογίες που βλέπουν την προσωπικότητα ως δημιουργήμα των ατομικών διαφορών και την παραγοντική ανάλυση με τις οποίες θα ασχοληθούμε αμέσως παρακάτω.

4.2.2. Η προσωπικότητα υπό το πρίσμα των ατομικών διαφορών

Στα πλαίσια της νομοθετικής κατηγοριοποίησης μπορούμε να διακρίνουμε:

- 1) τους βιολογικούς τύπους,
- 2) τους ψυχολειτουργικούς τύπους,
- 3) τις γνωσιολογικές τυπολογίες μορφών συμπεριφοράς και
- 4) τις τυπολογίες που στηρίζονται σε μονάδες (ομάδες) κινήτρων.

4.2.2.1. Βιολογικοί τύποι

Σ' αυτούς τους τύπους συμπεριλαμβάνεται το φύλο, η φυλή και η σωματική διάπλαση ή κατασκευή (Konstitution). Αυτή η θεώρηση βασίζεται στην υπόθεση ότι οι διαφορές της σωματικής διάπλασης αντικατοπτρίζονται και στις διαφορές των βασικών χαρακτηριστικών των ατόμων. Για παράδειγμα, οι στερεότυπες διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών, οι οποίες αποδίδονται στο γένος (φύλο) απεδείχθη από επιστημονικές έρευνες ότι δε στέκουν επιστημονικά και ότι οι διαφορές αυτές, τις περισσότερες φορές, έχουν τις καταβολές τους στην κοινωνική δομή (βλ. π.χ. Lehg, 1968). Επίσης και οι φυλετικές διακρίσεις (π.χ. οι λευκοί είναι πιο ευφρείς από τους έγχρωμους) στηρίζονται σε προκαταλήψεις που υπάρχουν και όχι σε πραγματικές διαφορές (βλ. π.χ. Tyler, 1965).

Σε σχέση με τη σωματική διάπλαση, η πιο γνωστή τυπολογία είναι αυτή του Kretschmer (1923). Ο Γερμανός ψυχίατρος Kretschmer με βάση σωματομορφολογικά στοιχεία διακρίνει έναν λεπτόσωμο-σχιζοθυμικό τύπο, έναν πυκνικό-κυκλοθυμικό τύπο και έναν αθλητικό-κολλώδη τύπο. Ο Kretschmer κατόρθωσε να αποδείξει ότι υπάρχει συσχέτιση μεταξύ συγκεκριμένων σωματικών χαρακτηριστικών και ψυχικών γνωρισμάτων. Στην έρευνα οι πιο

σαφείς διαφορές διαπιστώθηκαν μεταξύ “σχιζοθυμικών” και “κνυλοθυμικών”.²

Στην τυπολογία αυτή ασκήθηκε έντομη κριτική από πολλές πλευρές (βλ. π.χ. Guilford 1959, Rohracher 1975).

4.2.2.2. Η ψυχολειτουργική τυπολογία

Σ’ αυτήν την τυπολογία η πιο βασική³ είναι αυτή του C.G. Jung (1926) ο οποίος περισσότερο από “ένστικτο” (intuitiv) παρά με αποδείξεις διακρίνει τους ανθρώπους σε “εσωστρεφείς” και “εξωστρεφείς” ανάλογα με το βαθμό επαφής τους με το εξωτερικό περιβάλλον. Η διάσταση “εσωστρέφεια” και “εξωστρέφεια” ως χαρακτηριστικό της προσωπικότητας έχει αποδειχθεί σε πολλές έρευνες κυρίως σε παραγοντικές αναλύσεις (βλ. πιο κάτω) ως σχετικά σταθερή παράμετρος. Ο Karrigan (1960) μετά από διεξοδικές έρευνες αμφισβητεί τη “μονοδιάσταση” αυτής της κατηγορίας.

4.2.2.3. Γνωσιολογικές τυπολογίες μορφών συμπεριφοράς

Εκτός από τις δύο προηγούμενες τυπολογίες (χαρακτηρολογίες) μία παραπέρα διαφοροποίηση είναι αυτή των γνωσιολογικών (γνωστικών) μορφών. Κάτω από γνωσιολογικές μορφές (τρόπους) εννοούνται συγκεκριμένες μορφές νόησης και παρατήρησης. Ο Rokeach (1960) δημιούργησε μια τυπολογία της γνωσιολογικής δομής στην οποία διακρίνει τα άτομα σε “open minded” και “closed minded”. Οι έρευνες του απέδειξαν ότι οι δογματικοί άνθρωποι (closed-minded) διακατέχονται από φόβο και δυσκολεύονται να απομωιάσουν και να επεξεργασθούν νέες πληροφορίες. Απορρίπτουν πληροφορίες που δεν συμβιβάζονται με τις πεποιθήσεις τους ή τις απομονώνουν τόσο ώστε να μην μπορούν να ληφθούν υπόψη. Αντίθετα οι μη δογματικοί άνθρωποι (open-minded) εξετάζουν τις πληροφορίες πριν τις υιοθετήσουν και οι πεποιθήσεις τους είναι σχετικά διαφοροποιημένες. (Κριτική σ’ αυτή τη θεώρηση ασκούν οι Kiessler - Hauschildt και Scholl, 1972).

Μία άλλη τυπολογία της γνωσιολογικής κατεύθυνσης είναι αυτή του Kagan, Moss και Sigel (1963), η οποία βασίζεται στο “styles of conceptualiza-

2. Άλλες τυπολογίες σωματομορφολογικών χαρακτηριστικών θα βρει κανείς στους K. Conrad και Sheldon. Για περισσότερα πάνω σ’ αυτό βλέπε π.χ. Strunz (1960).

3. Σ’ αυτήν την τυπολογία μπορούν να καταταχθούν και η κληρονομική χαρακτηρολογία του Pfahler με τύπους σταθερού και ρευστού περιεχομένου καθώς επίσης και η τυπολογία ενσωμάτωσης του Jaensch. (Περισσότερα γι’ αυτό το θέμα βλ. Strunz, 1960).

tion” δηλαδή στους διάφορους τρόπους δημιουργίας από οπτικές γωνίες ή κατηγορίες.

Τα στοιχεία του εξωτερικού περιβάλλοντος ταξινομούνται ή διαφοροποιούνται ανάλογα με τον τρόπο δημιουργίας των οπτικών γωνιών ή κατηγοριών. Γίνεται μια διαφοροποίηση μεταξύ ενός αναλυτικού τρόπου νόησης και παρατήρησης των φυσικών ερεθισμάτων και μιας γενικής και συνολικής συμπεριφοράς και αντίδρασης απέναντι στα περιβαλλοντολογικά ερεθίσματα.

Σε μια διαχρονική έρευνα ο Kagan και ο Moss (1962) διαπίστωσαν ότι τα άτομα που είχαν αναλυτικό γνωσιολογικό τρόπο είχαν την τάση ανεξαρτητοποίησης από την οικογένεια και τους φίλους, την τάση να λύνουν παρουσιαζόμενα προβλήματα και δυσκολίες με διανοητικό τρόπο, καθώς επίσης και την τάση για κοινωνική αναγνώριση. Υπάρχουν μια σειρά από άλλες γνωσιολογικές τυπολογίες. Εδώ αναφέρονται μόνο μερικές. Για παράδειγμα ο Luchins (1959) κάνει το διαχωρισμό μεταξύ “rigidem” και “nicht rigidem” συμπεριφοράς. Ο Kagan (1966) διακρίνει αντανακλαστικό και παρορμητικό στιλ, οι Getzels και Jackson (1969) δημιουργική και ευφυή συμπεριφορά, οι Witkin και Levis (1954) τον εξαρτημένο και ανεξάρτητο τύπο από τον χώρο (πεδίο), οι Klein και Gardener (1953) Leveling Sharpening, ο Kelly (1955) “Cognitive Komplexitaet” “Cognitive Simplexitaet”, οι Harvey, Hund & Schroder (1961) διακρίνουν “Kognitive Konkretheit - Abstraktheit” [γνωστική σαφήνεια (συγκεκριμενοποίηση) - γνωστική (αφηρημένη, ασαφής γενίκευση)].

4.2.2.4. Τυπολογίες (μονάδων) Κινήτρων

Εκτός από τις προαναφερθείσες τυπολογίες υπάρχουν και άλλες οι οποίες έχουν ως βάση τους τα κίνητρα. Τα κίνητρα θεωρούνται εδώ σαν σχετικά σταθερά τα οποία προκαθορίζουν την κατεύθυνση της συμπεριφοράς και πρέπει να ερμηνευθεί γιατί κάποιος σε μια δεδομένη στιγμή συμπεριφέρεται μ’ αυτόν τον τρόπο. (Για περισσότερα βλ. π.χ. Thomae 1965, Roth 1969, Heckhausen 1977).

Αυτά τα μοντέλα προσωπικότητας που βασίζονται στα κίνητρα ονομάζονται συνήθως “δυναμικά” σε αντιδιαστολή με τα δομικά (μορφολογικά) μοντέλα. Τυπολογίες με βάση μονάδες κινήτρων βρίσκει κανείς στον Spranger (1920), στον Allport, Vernon και Lindzey (1960), στον Murray κ.α. (1938), στον Maslow (1954), στον McDougall (1932).

Ο Spranger χρησιμοποίησε μια κατηγοριοποίηση από κίνητρα για τον χαρακτηρισμό ατόμων με τη βοήθεια πολιτιστικών αξιών. Έτσι διέκρινε 6 τύπους (ή “τρόπους ζωής”). Το θρησκευτικό, τον κοινωνικό, τον οικονομικό, το θεωρητικό, τον αισθητικό και τον εξουσιαστικό. Με αφετηρία την τυπολογία

του Spranger που έχει τις ρίζες της σε φιλοσοφική θεώρηση οι Allport κ.α. (1960) κατασκεύασαν ένα αξιολογικό ερωτηματολόγιο με το οποίο συγκρίθηκαν οι αξίες διαφόρων ατόμων. Με το ερωτηματολόγιο αυτό διαπιστώθηκε για παράδειγμα ότι οι άνδρες τονίζουν περισσότερο θεωρητικές και πολιτικές αξίες, ενώ αντίθετα οι γυναίκες τονίζουν τις αισθητικές και θρησκευτικές αξίες.

Οι Murray κ.α. (1938) με τη βοήθεια των αποτελεσμάτων ενός προβολικού τεστ (TAT) και άλλου υλικού, δημιούργησαν μια λίστα από 20 ανάγκες (needs). Αυτές οι ανάγκες χρησιμοποιούνται ως συνώνυμο των “κινήτρων”.⁴ Σχετικά με τον McDougall (1932) αναφέρεται εδώ το γεγονός μόνο ότι δημιούργησε μία λίστα από 20 περίπου ένστικτα τα οποία θεωρούνται υπεύθυνα για τη συμπεριφορά. Ο McDougall πιστεύει ότι η κοινωνική συμπεριφορά κατευθύνεται κυρίως από το βιολογικό παράγοντα. Αυτή η μονόπλευρη θεώρηση οδήγησε αναπόφευκτα σε πολλές κριτικές.

Σχετικά με τη χρησιμότητα των θεωριών των κινήτρων στην ατομική ψυχολογία οι εκτιμήσεις διαφέρουν (βλ. π.χ. Thomae 1965, Roth 1969).⁵

4.3. Η προσωπικότητα από την θεώρηση της παραγοντικής ανάλυσης

Οι προαναφερθείσες κατηγοριοποιήσεις και τυπολογίες θεωρούνται από διάφορους συγγραφείς όπως οι Guilford, Cattell και Eysenck ως απλουστευμένες και μονοδιάστατες. Γι' αυτό προτείνουν μια παραγοντική ανάλυση (στατιστική μέθοδος), διαφόρων εντελώς διαφορετικών πληροφοριών για την κατανόηση της προσωπικότητας. Ο Cattell (1950) χρησιμοποιώντας για παράδειγμα τα στοιχεία από παρατηρήσεις ζωντανής συμπεριφοράς (L-data) στοιχεία από αντικειμενικά τεστ και πειράματα (T-data), καθώς επίσης και απαντήσεις από συνεντεύξεις και ερωτηματολόγια (Q-data), πιστεύει ότι με την στατιστική μέθοδο της παραγοντικής ανάλυσης βρήκε όχι μόνο τις διαστάσεις εκείνες που συγκροτούν την προσωπικότητα αλλά και τους παράγοντες εκείνους που επιδρούν στη μορφολογική δομή, δηλαδή τα αίτια για μια συγκεκριμένη ειδική προσωπική συμπεριφορά. Αυτό βέβαια είχε ως αποτέλεσμα να ασκηθεί οξεία κριτική στον Cattell από πολλούς συγγραφείς. Παραγοντικές αναλύσεις του Cattell έδειξαν ότι υπάρχουν 16 διπολικοί παράγοντες (π.χ. κυκλοθυμία, σχιζοφρένεια, ισχυρότητα του Εγώ, συναισθηματικότητα,

4. Σαν τέτοια είναι π.χ. η εξουσία, η σεξουαλικότητα, η απόδοση, η δημοτικότητα, η ταπεινότητα, η τάξη και η καθαριότητα κ.ά.

5. Στην τυπολογία του Maslow (1954) θα αναφερθούμε στην παράγραφο “Μοντέλα της ανοιχτής δομής”.

νοημοσύνη, πνευματική ανεπάρκεια κ.ά.), οι οποίοι συνεχώς μειώνονται στον αριθμό κατά τις επόμενες ανακυκλώσεις (Rotationen) σε παράγοντες πρώτης και δεύτερης τάξης (Ordnung). Γι' αυτό που πρέπει να ασκηθεί κριτική στην παραγοντική αυτή μέθοδο συνάφειας του Cattell, είναι το γεγονός ότι ενώ η μέθοδος αυτή μας υπόσχεται μια αντικειμενική ανάλυση όλων εκείνων των μεταβλητών που θα συνέβαλλαν στη σύλληψη και κατανόηση της προσωπικότητας, από την ανάλυση αυτή γίνεται εμφανές ότι οι παράγοντες αυτοί αντικατοπτρίζουν τις συνήθειες ζωής και τις αξίες των Νοτιοαμερικανών. Οι ενδείξεις των 16 αυτών μεταβλητών τις οποίες αναφέρει ο Cattell λαμβάνουν υπόψη τους σχεδόν στα τέσσερα πέμπτα πλευρές της (κοινωνικής) ενσωμάτωσης, της κοινωνικής επιδεξιότητας (ικανότητας) και της κοινωνικής κατάταξης. Εμφανής είναι εδώ η αξιολογική (normativ) θεώρηση της προσωπικότητας από τον Cattell (Schneider 1979, σελ. 86).

Ενώ ο Cattell διαπίστωσε 16 παράγοντες (μεταβλητές) ο Eysenck (1954) διαπίστωσε, μετά από σύγκριση των αποτελεσμάτων διαφόρων τεστ μεταξύ "κανονικών", "ψυχωτικών" και "νευρωτικών" και άλλες έρευνες σχετικές με τα αποτελέσματα του Jung, του Kretschmer κ.α., τέσσερις παράγοντες (g' - παράγοντας του Spearman και Thurstone, ο παράγοντας της ψυχωτικής τάσης, ο παράγοντας της νευρωτικής τάσης και ο παράγοντας της εσωστρέφειας-εξωστρέφειας), οι οποίοι σύμφωνα με τον Eysenck (1954, σελ. 174) πρέπει να είναι οι πλέον σταθερές διαστάσεις της ανθρώπινης προσωπικότητας.

Βασικά σημεία κριτικής της παραγοντικής ανάλυσης είναι το γεγονός ότι πόσες διαστάσεις και τι ισχύ έχουν εξαρτάται κατά κύριο λόγο από το είδος του δείγματος και το υλικό το οποίο χρησιμοποιείται (βλ. σχετ. Roth 1969, σελ. 67).

4.4. Μοντέλα και θεωρίες νομοθετικής θεώρησης⁶

Η μέχρι τώρα νομοθετική κατηγοριοποίηση της προσωπικότητας έδειξε ότι οι ποικίλες ανθρώπινες ιδιότητες περιορίζονται (ελλατώνονται)⁷ και η προσέγγιση της προσωπικότητας γίνεται κάτω από το πρίσμα της επαφής του ανθρώπου προς το περιβάλλον και της προσαρμογής του σ' αυτό. Η περιοριστική αυτή νομοθετική θεώρηση δεν οδηγεί στη διαφοροποίηση της ατομικότητας αλλά αντίθετα στην απομάκρυνση από αυτήν. Υπάρχουν διάφορα μο-

6. Ο όρος "νομοθετική" υποδηλώνει σε αντίθεση με τον όρο "ιδιογραφική" γενικούς κανόνες στους οποίους υπόκειται η προσωπικότητα και η συμπεριφορά.

7. Αλλωστε όπως είναι γνωστό κάθε θεωρία οδηγεί σε ελάττωση (Reduktion) και έχει ισχύ μόνο κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις.

ντέλα νομοθετικής θεώρησης. Εμείς εδώ θα ασχοληθούμε μόνο με μερικά μοντέλα και θεωρίες.

4.4.1. Μορφολογική ψυχολογική θεώρηση⁸

Βασικό ρόλο στη μορφολογική ψυχολογική θεώρηση της προσωπικότητας παίζει η θέση την οποία διατύπωσε ο F. Kueger (1906) ότι δηλαδή “το όλο είναι περισσότερο από το σύνολο των τμημάτων του” (περιέχεται στο Thomae 1968, σελ. 77). Σε συνάρτηση μ’ αυτό το μοντέλο βασικής σημασίας είναι η θεωρία του χώρου (πεδίου) (Feldtheorie) του Kurt Lewin (1936).

Σύμφωνα με τον Lewin η συμπεριφορά είναι μια λειτουργία του “ζωτικού χώρου”. Ο χώρος ζωής (Lebensraum) ή το “πεδίο” (Feld) συμπεριλαμβάνει το άτομο με όλα του τα χαρακτηριστικά και το περιβάλλον όπως αυτό γίνεται αντιληπτό από το άτομο. Δηλαδή η υποκειμενική αντίληψη για το περιβάλλον και όχι το αντικειμενικό μέγεθος. Γι’ αυτόν η συμπεριφορά δημιουργείται από την αλληλοεπίδραση (Interaktion) μεταξύ ατόμων και συμπεριφοράς. Ο Lewin βλέπει το πεδίο δύναμης (ενέργειας). Τα περισσότερα φαινόμενα δεν δημιουργούνται από μία και μόνο δύναμη αλλά από πλήθος διαφόρων δυνάμεων. Καταστάσεις και γεγονότα μπορούν να κατανοηθούν μόνο αν ληφθεί υπόψη το παρόν πεδίο. Το παρελθόν και το μέλλον δεν έχουν σημασία.

Αυτό που γίνεται στο παρόν μπορεί να κατανοηθεί σε σχέση με τις δυνάμεις που επιδρούν τώρα στον οργανισμό. Παρελθόν και μέλλον θα μπορούσαν να παρουσιασθούν στο παρόν “ζωτικό” πεδίο και μ’ αυτή την έννοια να έχουν κάποια επιρροή. Παρ’ όλα αυτά ο Lewin απέφυγε να λάβει υπόψη του αυτή τη δυνατότητα και έδωσε μια μη ιστορική αιτιολογική ερμηνεία.

Η συνείδηση γι’ αυτόν αποτελείται από διάφορα τμήματα (περιοχές) που άλλα συνδέονται μεταξύ τους και άλλα όχι. Τα ερεθίσματα απελευθερώνουν ενέργειες οι οποίες δραστηριοποιούν το νευρικό σύστημα το οποίο αντιδρά ανάλογα. Η αντίληψη ανήκει κατά τον Lewin στη γνωσιολογική κοινωνική σημασία που δίνεται στις εντυπώσεις των αισθημάτων. Τα αντιλαμβανόμενα αντικείμενα δημιουργούν μια έλξη ή μία απώθηση, η οποία ανάλογα με τον οργανισμό ενεργοποιεί και κατευθύνει τη συμπεριφορά. Βασικό κίνητρο κάθε οργανισμού είναι σύμφωνα με τον Lewin η διατήρηση της ισορροπίας. Κάθε ανωμαλία θέτει σε κίνηση γνωσιολογικές (γνωστικές) (kognitive) διαδικασίες και κινητοποιεί δυνάμεις οι οποίες στοχεύουν στην αποκατάσταση της ισορροπίας.

8. Με τη μορφολογική ψυχολογική θεώρηση εννοείται η θεωρία της μορφολογικής ψυχολογίας (Gestaltpsychologie).

Η δυνατότητα χρησιμοποίησης της θεωρίας αυτής βρῖσκει απήχηση στη δυναμική της ομάδας (Gruppendynamik). Η ομάδα θεωρείται από τον Lewin ως μία μορφή (Gestalt), η οποία επιδέχεται διάφορες επιρροές από εσωτερικές και εξωτερικές δυνάμεις. Αυτές όμως πρέπει να βρίσκονται σε ισορροπία αν η ομάδα θέλει να διατηρηθεί. Ο κοινωνικός χώρος (το κοινωνικό πεδίο) καθορίζει τη στάση, την παραγωγικότητα και τη συνοχή της ομάδας. Στην ομάδα το άτομο μπορεί να αλλάξει εύκολα αξίες γιατί ενισχύεται θετικά από την ομάδα. Ακόμη δυνατή είναι και η αλλαγή στάσης ολόκληρης της ομάδας (αν π.χ. αλλάξει στάση κάποιο μέλος του οποίου η άποψη εκτιμάται ιδιαίτερα).⁹ Επίσης ο Lewin ασχολήθηκε και με διάφορα άλλα κοινωνικά θέματα όπως για παράδειγμα με τις επιδράσεις που μπορεί να έχει η κοινωνική θέση (Status) μιας ομάδας (μειονότητας) στη στάση των μελών της προς την ίδια την ομάδα και προς τους ομοϊδεάτες τους (βλέπε επίσης Neel, 1974).

4.4.2. Προσωπικότητα και θεωρία της μάθησης

Από συμπεριφοριστικής (μπιχεβιοριστικής) πλευράς η συμπεριφορά εξαρτάται από την κατάσταση (π.χ. Watson, Hull) και η προσωπικότητα είναι ένα σύστημα από έξεις ή συνήθειες (habits). Habits είναι σύμφωνα με τους γενικούς κανόνες μάθησης αποκτηθείσες σχέσεις μεταξύ ερεθίσματος και αντίδρασης. Ως αποτέλεσμα των ενισχύσεων στην ιστορία της μάθησης το άτομο αποκτά το ειδικό ρεπερτόριο συμπεριφοράς, ένα σύστημα δηλαδή από έξεις (συνήθειες) που για τους συμπεριφοριστές είναι το ίδιο με την προσωπικότητα. Αυτό το σύστημα ή ορισμένες συνήθειες μπορούν να ενεργοποιηθούν μέσω των ερεθισμάτων που προκαλούνται από την κατάσταση (βλ. Bergius 1960, σελ. 485 έπεται).

Εναντίον αυτής της θεωρίας η κριτική η οποία ασκείται στηρίζεται στο ότι το να θέλει κανείς να ερμηνεύσει την ανθρώπινη συμπεριφορά ανάλογα με τις έξεις, αντιπαράθεται για παράδειγμα με τα ευρήματα της εξελικτικής ψυχολογίας. (Σχετικά με την κριτική που ασκείται σ' αυτή τη θεωρία βλ. π.χ. Merten/Fuchs, 1978).

Το μοντέλο της παρατήρησης ή της μάθησης βρήκε ευρεία απήχηση σε πολλούς επιστημονικούς κλάδους (ή επιμέρους κλάδους) παρ' ότι έχει ασκηθεί οξεία κριτική.¹⁰

9. Άλλοι συγγραφείς σε συνάφηση με την ομάδα μιλάνε για κοινωνική ή συλλογική ταυτότητα (soziale Identität) σε αντιδιαστολή με την προσωπική ταυτότητα (Ich-identität). Βλ. π.χ. Erikson, 1975.

10. Η διαφήμιση κατά κύριο λόγο καθώς και η ψυχοθεραπεία της συμπεριφοράς στηρίζονται π.χ. στην θεωρία αυτή.

Η επανάληψη μόνο μιας σχέσης ερεθίσματος-αντίδρασης (S-R) αρκεί για να δημιουργήσει συνήθεια-μάθηση (για περισσότερα σχετικά βλ. επίσης Neel 1974, σελ. 141 έπ.). Υπάρχουν μια σειρά από έρευνες για τη σημασία που έχει η μάθηση για την εξέλιξη της προσωπικότητας (βλ. π.χ. Bergius 1960, σελ. 498 έπεται, Bandura και Walters 1963). Επίσης, έρευνες διαφόρων πολιτισμών κατέδειξαν πόσο ισχυρές επιδράσεις δέχεται η προσωπικότητα ενός ατόμου από τις πολιτισμικές συνθήκες (βλ. π.χ. Mead, 1956). Παράλληλα όμως έχει αποδειχθεί ότι η συμπεριφορά και κατά συνέπεια η προσωπικότητα δεν δημιουργείται σε σχέση με το ερέθισμα και την αντίδραση όπως ακριβώς την αντιλαμβάνεται η θεωρία της μάθησης αλλά σύμφωνα με τις αλληλεπιδράσεις που ασκούνται μεταξύ ατόμων και περιβάλλοντος. Σύμφωνα μ' αυτή τη θεώρηση της αλληλεπίδρασης δεν επιδρά μόνο το ερέθισμα του περιβάλλοντος στον άνθρωπο αλλά και ο άνθρωπος επιδρά στο περιβάλλον. Τα άτομα δημιουργούν τα ίδια καταστάσεις, οι οποίες επιδρούν θετικά ή αρνητικά στα ίδια τα άτομα.¹¹ Έτσι η εξέλιξη της προσωπικότητας δεν καθορίζεται μόνο από το περιβάλλον αλλά και από τη δράση και τις ενέργειες του ίδιου του ατόμου (βλ. π.χ. Mertens και Fuchs 1978, σελ. 56 έπ.).

Μοντέλα και θεωρίες της αλληλεπίδρασης τον τελευταίο καιρό παίζουν ουσιαστικό ρόλο στην ατομική ψυχολογία (και όχι μόνο σ' αυτήν) και έχουν επηρεάσει τόσο τις θεωρητικές επιστημονικές συζητήσεις όσο και τα "ερευνητικά προγράμματα". Τα βασικά κοινά χαρακτηριστικά αυτών των θεωριών μπορούν να συνοψισθούν στα εξής:

Το άτομο θεωρείται ως δυναμικό.

Γνωσιολογικοί παράγοντες είναι οι βασικοί παράγοντες που καθορίζουν τη συμπεριφορά χωρίς να αγνοούνται όμως και οι συναισθηματικοί παράγοντες που παίζουν έναν ουσιαστικό ρόλο.

Η συμπεριφορά θεωρείται ως μια λειτουργία συνεχούς διαδικασίας ανατροφοδότησης του ατόμου από τη συνθήκη στην οποία βρίσκεται (Feedback).

Πάνω απ' όλα το σπουδαιότερο για τον καθορισμό της συμπεριφοράς είναι η ψυχολογική σημασία και ερμηνεία (meaning) της κατάστασης από το ίδιο το άτομο (Σύγκρ. Angleitner 1980, σελ. 173, βλ. επίσης Pervin 1981).

11. Ο Raush (1965) διαπίστωσε για παράδειγμα ότι το 75% των περιπτώσεων μιας εχθρικής ενέργειας δημιουργεί εχθρικές αντιδράσεις σε αντίθεση με τη φιλική συμπεριφορά, η οποία σπάνια ανταποδίδεται με εχθρική συμπεριφορά (περιέχεται στο Nolting/Paulus, σελ. 113).

4.4.3. Ψυχοαναλυτικά μοντέλα (ψυχολογία του βάθους)

Υπάρχουν πολλές σχολές και μοντέλα ψυχοαναλυτικής κατεύθυνσης που εξετάζουν με διαφορετικό τρόπο και πολύ “περιοριστικά” την προσωπικότητα και που δεν μπορούν να αναφερθούν εδώ, όπου θα αναφερθούμε μόνο στο βασικότερο εκπρόσωπο (ιδρυτή) αυτής της θεώρησης, τον S. Freud. Ο Freud πιστεύει ότι η συμπεριφορά των ανθρώπων καθορίζεται από το δομικό (θεσμικό) μοντέλο του “Es” (Αυτό), του “Ich” (Εγώ) και του “Über-Ich” (Υπέρ-Εγώ), τα οποία βρίσκονται σε μία ανταγωνιστική σχέση. Το Es συμπεριλαμβάνει όλα όσα κληρονομούνται και μεταφέρονται με τη γέννηση, καθορίζονται με τη διάπλαση και κυρίως όλες τις ορμές που έχουν σχέση με την οργάνωση του σώματος (βλ. Freud 1970, σελ. 9). Από το Es με την επίδραση του εξωτερικού περιβάλλοντος εξελίσσεται το Ich, το οποίο χαρακτηρίζεται από μια σειρά λειτουργιών όπως π.χ. ενσωμάτωση (προσαρμογή) στο περιβάλλον, αλλαγή του περιβάλλοντος, έλεγχο των εσωτερικών αναγκών και ορμών, αποφυγή δυνατών ερεθισμάτων κ.λπ. Κατά την εξελικτική περίοδο στην παιδική ηλικία και σε συνέχιση των γονικών επιδράσεων δημιουργείται στο Ich το Über-Ich. Κάτω από γονικές επιδράσεις ο Freud δεν βλέπει μόνο την παρουσία των γονέων αλλά και τις επιδράσεις που προέρχονται από το θεσμό της οικογένειας, των φυλών και την παράδοση των λαών, καθώς επίσης και τις επιδράσεις του κοινωνικού χώρου (Freud 1970, σελ. 11).

Πέρα απ’ αυτό το μοντέλο, υπάρχουν και άλλα μοντέλα της προσωπικότητας τα οποία ο Freud περιγράφει και αναλύει κάτω από το πρίσμα τοπογραφικών, δυναμικών, γενετικών, ενεργητικών-οικονομικών χαρακτηριστικών. Βασικές έννοιες είναι το συνειδητό, το υποσυνειδητό, το προσυνειδητό, η ορμή του θανάτου, του έρωτα, της σεξουαλικότητας, το οιδιπόδειο σύμπλεγμα, οι νευρώσεις, οι μηχανισμοί άμυνας κ.λπ.

Το πρόβλημα στα πολλά μοντέλα, τις υποθέσεις και τις έννοιες συνίσταται στο ότι μόνο μερικά μπορούν να επαληθευθούν εμπειρικά (για σχετική κριτική της ψυχοαναλυτικής θεώρησης (βλ. π.χ. Holzkamp-Osterkamp 1976, Merten και Fuchs 1978).

4.4.4. Μοντέλα της “ανοιχτής θεματικής δομής”

Τα μοντέλα της λεγόμενης “ανοιχτής θεματικής δομής” (Thomae 1968) μπορούν να χαρακτηρισθούν ως ακολούθως:

Το προσωπικό γίγνεσθαι δεν καθορίζεται από το παρελθόν ή το μέλλον.

Το προσωπικό σύστημα στοχεύει στην επέκταση και τελειοποίηση της εσωτερικής τάξης έστω και αν είναι σε βάρος της ισορροπίας.

Η συμπεριφορά δεν καθορίζεται από βασικά βιώματα ή βασικές ανάγκες (ορμές).

Η συμπεριφορά πρέπει να ειδωθεί και ερμηνευθεί από την πλευρά της εκάστοτε συγκεκριμένης κατάστασης (βλ. π.χ. αλληλεπίδραση).

Η συμπεριφορά δεν ρυθμίζεται σύμφωνα με την αρχή της ισορροπίας και της εξίσωσης των δυσλειτουργιών (βλαβών). Νέα επίπεδα τάξης επιτυγχάνονται με αλλαγές στις γνωσιολογικές και συναισθηματικές δομές (βλ. π.χ. Allport 1960).

Εκτός όμως από τον Allport και ο Goldstein (1934) θεωρείται ως εκπρόσωπος της “ανοιχτής δομής” όπου διατυπώνει τη θεωρία της “αυτοπραγμάτωσης” (Selbstverwirklichung) την οποία θεωρεί πρωταρχικής σημασίας για υγιείς ανθρώπους. Μεμονωμένα κίνητρα και ανάγκες θεωρούνται ως επιμέρους τμήματα της βασικής ανάγκης για αυτοπραγμάτωση. Σύμφωνα με τον Goldstein η επιθυμία του ατόμου να φέρει στην επιφάνεια τον εαυτό του (Aktualisierung) δημιουργείται από τη χαρά (ικανοποίηση) για αντιπαράθεση με το περιβάλλον.

Επίσης και για τον Maslow (1954) η αυτοπραγμάτωση είναι ουσιαστικής σημασίας. Για τον Maslow η αυτοπραγμάτωση είναι τότε μόνο δυνατή όταν έχει εκπληρωθεί μια ιεραρχία από ειδικές ανάγκες. Μόνο όταν ικανοποιηθούν πολύ βασικές σωματικές ανάγκες όπως η πείνα, δίψα κ.λπ. και στη συνέχεια η ανάγκη για ανθρώπινη σχέση, για αγάπη, για εκτίμηση ή η ανάγκη της ασφάλειας, τότε μπορεί να παρουσιασθεί και ικανοποιηθεί η ανάγκη για αυτοπραγμάτωση.

Σ’ αυτό το μοντέλο μπορούν να καταταγούν επίσης και οι θέσεις του Erikson για την αναζήτηση της ταυτότητας ή οι θέσεις των C. Rogers και R. Tausch οι οποίοι βασίζονται κυρίως στην αρχή της αυτοπραγμάτωσης.¹²

4.4.5. Η προσωπικότητα από μαρξιστική θεώρηση

Οι αντιπρόσωποι της μαρξιστικής θεώρησης της προσωπικότητας όπως για παράδειγμα οι Hiebsch (1968), Boskowitsch (1970), Rubinstein (1970), Petrowski κ.ά. (1970, γερμανική έκδοση 1974), Kossakowski (1971), Sève

12. Ο Rogers θεωρείται ο ιδρυτής της σχολής της “προσωποκεντρικής” και μη κατευθυνόμενης ψυχοθεραπείας της επιστημονικής συζήτησης. Ο Tausch μαζί με τη σύζυγό του A.M. Tausch έχοντας ως αφηγήτρια τον Rogers καθιέρωσαν την προσωποκεντρική ψυχοθεραπεία της συνομιλίας στον ευρωπαϊκό χώρο (κυρίως Δυτ. Γερμανία). Τόσο ο Rogers όσο και οι Tausch/Tausch βασίζονται στις αρχές των Goldstein και Maslow τις οποίες επεξεργάστηκαν παρ’απ’αυτά.

(1972), Holzkamp-Osterkamp (1975, 1976), Leontjew (1973, 1977), Holzkamp (1976³, 1977), δεν αρχούνται στο να περιορίσουν την προσωπικότητα σε μερικούς μόνο μεμονωμένους παράγοντες, οι οποίοι παρουσιάζονται ασύνδετα ο ένας δίπλα στον άλλο (όπως είδαμε στα προηγούμενα μοντέλα). Αυτοί προσπαθούν να δουν το άτομο και την προσωπικότητά του σε μία πιο πολύπλοκη σχέση. Όπως είδαμε και προηγούμενα η μαρξιστική άποψη πιστεύει ότι η προσωπικότητα ενός ατόμου είναι φυλογενετικά και κοινωνικά καθορισμένη και η ψυχική του δομή μορφοποιείται από τις συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις (δηλ. από το επίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων και τις παραγωγικές σχέσεις). Συγκεκριμένες ιδιότητες της προσωπικότητας, οι οποίες καθορίζουν τη συμπεριφορά του ατόμου δημιουργούνται μέσω του γενικού τρόπου ζωής και εργασίας, από τις ισχύουσες (προϋπάρχουσες) κοσμοθεωρίες και αξιολογικές πεποιθήσεις ή την ιδεολογία της κάθε κοινωνικής τάξης. Επίσης, η προσωπικότητα χαρακτηρίζεται από την ομαδικότητα και την κοινωνικότητα, η οποία απορρέει από τον κοινωνικό χαρακτήρα της εργασίας, η οποία έχει ως αποτέλεσμα τον τρόπο ζωής του ανθρώπου.

Το άτομο μέσα από διαδικασίες μάθησης και ωρίμανσης εξελίσσεται σε προσωπικότητα ιδιαίτερα μέσω της επικοινωνίας με τα μέλη της κοινωνίας (κυρίως δια της γλώσσας) τις κοινωνικές σχέσεις και τις βασικής σημασίας κοινωνικές κοσμοθεωρίες (πεποιθήσεις) αξίες τις οποίες ενστερνίζεται.

Η προσωπικότητα από μαρξιστικής πλευράς δεν είναι μόνο αντικείμενο και προϊόν των κοινωνικών σχέσεων. Είναι η ίδια υποκείμενο της κοινωνικής δραστηριότητας (εργασίας), και επεμβαίνει στις κοινωνικές σχέσεις δημιουργικά, διαμορφώνει συνειδητά και προσανατολίζεται σε κοινωνικούς στόχους, οι οποίοι υπηρετούν τις ανάγκες του κοινωνικού συνόλου (βλ. επίσης Schneider 1979).

Μ' αυτόν τον τρόπο οι κοινωνικές σχέσεις οι οποίες είναι πρωταρχικής σημασίας για τη ζωή των ατόμων αλλά και της κοινωνίας αναμορφώνονται, αλλάζουν και εξελίσσονται.

Η δυναμικότητα της προσωπικότητας εκφράζεται στην αλληλεπίδραση με το περιβάλλον δηλαδή στην εργασία. Πηγή της δυναμικότητας της προσωπικότητας είναι οι ανάγκες. Αυτές αναγκάζουν τον άνθρωπο να ενεργήσει με έναν συγκεκριμένο τρόπο και προς μία συγκεκριμένη κατεύθυνση.

“Η ανάγκη είναι μία κατάσταση της προσωπικότητας, η οποία εκφράζει την εξάρτησή της από συγκεκριμένες προϋποθέσεις ύπαρξης. Αυτή η εξάρτηση είναι η πηγή για την ενεργητικότητα της προσωπικότητας” (Petrowski 1974, σελ. 112).

Τα κίνητρα δράσης του ανθρώπου για την ενεργητική διαμόρφωση του περιβάλλοντος δεν είναι οπωσδήποτε έκφραση των βιολογικών αναγκών του

ατόμου αλλά οι ατομικές επιθυμίες και ανάγκες συσχετίζονται με τις κοινωνικές αξίες. (Σχετ. μ' αυτό βλ. π.χ. Petrowski 1974, σελ. 113 έπ., Holzkamp-Osterkamp, 1976).

Οι ατομικές ψυχικές ιδιαιτερότητες της προσωπικότητας δεν εξελίσσονται όμως μόνο κάτω από τις κοινωνικές συνθήκες και τους περιβαλλοντολογικούς παράγοντες (π.χ. διαβίωση σε μία συγκεκριμένη κλιματολογική ζώνη, βουνό, θάλασσα, μόδα, δυνατότητες δημιουργίας κάτι νέου κ.λπ.) αλλά και των βιολογικών χαρακτηριστικών, του ενδοκρινικού συστήματος, των μορφολογικών δομών του εγκεφάλου και κυρίως του τρόπου λειτουργίας του Κεντρικού Νευρικού Συστήματος. Αυτά τα βιολογικά χαρακτηριστικά θέτουν τις βάσεις ή τα πλαίσια για την ειδική αντιπαράθεση της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας με την ίδια και το περιβάλλον.

Οι ατομικές ψυχικές ιδιαιτερότητες διαμορφώνονται επίσης και από την ατομική βιογραφία, το άμεσο περιβάλλον και τις ατομικές συνθήκες διαβίωσης. Ως τέτοιες μπορούν να θεωρηθούν οι σχέσεις στην οικογένεια, στο σχολείο, στις κοινωνικές ομάδες και οργανώσεις, στο χώρο εργασίας κ.λπ. Αυτές οι σχέσεις προσδίδουν στο άτομο διάφορους ρόλους, λειτουργίες και υπευθυνότητες με τις οποίες το άτομο διαμορφώνει την προσωπικότητά του με τη συγκεκριμένη δραστηριότητα.

Οι διάφορες εξαρτήσεις των αναγκών του ανθρώπου επηρεάζονται κατά την μαρξιστική θεώρηση από τις γενικά συγκεκριμένες συνθήκες ζωής και βρίσκονται σε αλληλεπίδραση. Αυτές οι γενικά συγκεκριμένες συνθήκες μεταβάλλονται κατά κάποιο τρόπο σε προσωπικές συνθήκες. Επιδρούν διαφορετικά στην ψυχική εξέλιξη του ατόμου ανάλογα με την κοινωνική θέση που κατέχει, τα βιώματα από τις αντικειμενικές συνθήκες, τις προσωπικές στάσεις, τις ανάγκες κ.λπ. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα ενώ οι εξωτερικές συνθήκες είναι οι ίδιες, η προσωπική εξέλιξη, διαφορετικών ατόμων να διαμορφώνεται εντελώς διαφορετικά.

Βασική σημασία για την μαρξιστική θεωρία είναι ότι βασικά στοιχεία όπως οι γενικοί ιστορικοί-κοινωνικοί παράγοντες, οι γεωγραφικοί και οι βιολογικοί παράγοντες δεν εξετάζονται μεμονωμένα ή αθροιστικά αλλά εξετάζονται κάτω από μία διαλεκτική σχέση.

Η μαρξιστική θεωρία λαμβάνοντας ως βάση τη διαλεκτική σχέση μεταξύ βιολογικών και κοινωνικών παραγόντων ασκεί κριτική στις διάφορες θεωρίες και μοντέλα προσωπικότητας.

Σύμφωνα με τους Clauss κ.ά. (1976) τυπολογίες π.χ. του Pfahler και του Jaensch θεωρούνται ως φυσιοκρατικές (nativistisch), η θεωρία των στρωμάτων (Schichtentheorie) του Lersch ως μη-ιστορική (δεν λαμβάνει υπόψη της τον ιστορικό παράγοντα) ενώ οι πολιτισμιακές ανθρωπιστικές θεωρίες της

Mead ή του Malinowski θεωρούνται ιστορικά ως γενικές και αόριστες. Επίσης, και ορισμένες μαρξιστικές θεωρίες για την προσωπικότητα όπως π.χ. του Sève ή του Kornilow θεωρούνται μονόπλευρες και κοινωνιολογιστικές (βλ. επίσης Holzkamp-Osterkamp, 1975, σελ. 304 έπ. ιδιαιτ. σελ. 321 έπ.).

Κριτική επίσης ασκείται και στις θεωρίες της συμπεριφοράς γιατί στην ανάλυση της συμπεριφοράς δεν συμπεριλαμβάνουν τη συνείδηση καθώς και στις θεωρίες της φαινομενολογικής κατεύθυνσης, οι οποίες εκλαμβάνονται ως αγνωστικιστικές και παράλογες (agnostizismus και irrationalismus) ή υποκειμενικές και ιδεαλιστικές. Έχοντας ως αφετηρία την αρχή: ενότητα της συνείδησης και της απασχόλησης, ασκείται επίσης κριτική στις θεωρίες των ενστίκτων (π.χ. McDougall), του χώρου (πεδίων π.χ. Lewin) καθώς επίσης και στις νεοψυχαναλυτικές θεωρίες (π.χ. Horney, Fromm), οι οποίες θεωρούνται ως δύσβατες και ανεπαρκείς στη σύλληψη της συγκεκριμένης προσωπικότητας.

Σε ό,τι αφορά την κλασική ψυχανάλυση, η μαρξιστική θεώρηση την βλέπει ως μηχανιστική, βιολογιστική και ενστικτομυθολογική, γιατί δεν λαμβάνει υπόψη της τις σχέσεις του ατόμου και της κοινωνίας. Λάθος επίσης θεωρούνται από μαρξιστικής πλευράς και οι ψυχοαναλυτικές γενικεύσεις όταν ιατρικοί, κοινωνικοί και πολιτικοί παράγοντες ερμηνεύονται ατομικοψυχολογικά, ενστικτοψυχολογικά ή με τη βοήθεια της παιδικής ηλικίας¹³ (βλ. π.χ. Schneider 1979, σελ. 96).

13. Κριτική από μαρξιστικής πλευράς σε μαρξιστικές και μη μαρξιστικές θεωρίες σχετικά με την προσωπικότητα ασκούν π.χ.: Holzkamp-Osterkamp (1975), (1976), Clauss κ.ά. (1976), Braun (1977), Braun και Holzkamp (1977), Leonjew (1977), Volpert (1977).

II. ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ - ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ - ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ

Όπως είναι γνωστό η πολιτική ψυχολογία ασχολείται με τη συνείδηση και τη συμπεριφορά των ατόμων σε έναν ειδικό τομέα, τον τομέα της πολιτικής. Ενδιαφέρεται για γενικούς νόμους και κανόνες που επιδρούν στην πολιτική συνείδηση και κυρίως στην πολιτική συμπεριφορά. Η “**προσωπικότητα**” ως ψυχολογική έννοια είναι **μόνο** μία οπτική γωνία η οποία μπορεί να συμβάλει στην ερμηνεία της πολιτικής συνείδησης και της πολιτικής συμπεριφοράς κυρίως όταν πρόκειται για ατομικό επίπεδο έρευνας.¹⁴

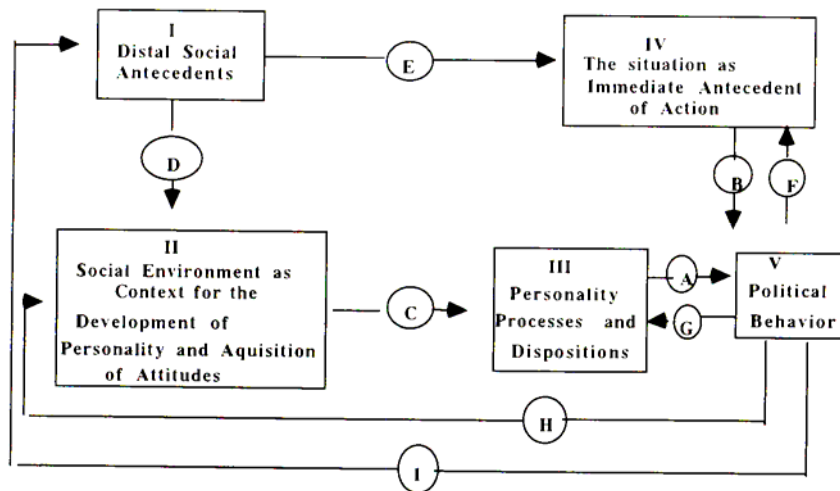
Η σημασία της προσωπικότητας ως ερευνητικό σχέδιο θα πρέπει να εντάσσεται σε ένα τέτοιο σχέδιο το οποίο δεν αγνοεί και δεν παραβλέπει κοινωνιολογικές και ιστορικές παραμέτρους. Αν λάβει κανείς υπόψη του το μοντέλο πολιτικής συμπεριφοράς του Smith (1968) (βλ. επόμενο διάγραμμα) διαπιστώνει ότι η πολιτική συμπεριφορά καθορίζεται από μία σειρά από παράγοντες.

Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό οι ψυχολογικές παράμετροι συνυπάρχουν με τις κοινωνικές. Κατά τον Smith η συμπεριφορά καθορίζεται από διάφορες ομάδες ψυχολογικών και κοινωνικών παραγόντων. Πολιτική συμπεριφορά (V) είναι μια λειτουργία ψυχολογικών προδιαθέσεων του ενεργούντος ατόμου και των περιβαλλοντολογικών επιδράσεων (I, II, IV). Διακρίνει δε τρεις ομάδες περιβαλλοντολογικών επιδράσεων. Αυτές είναι:

- α. η άμεση συνθήκη στην οποία εμφανίζεται η συμπεριφορά (IV).
- β. το άμεσο κοινωνικό περιβάλλον του ενεργούντος ατόμου, το οποίο αρχίζει από τη γέννηση του συγκεκριμένου ατόμου και φθάνει μέχρι την τωρινή συνθήκη και είναι υπεύθυνο για την όλη προσωπική εξέλιξη του ατόμου (II).
- γ. το έμμεσο δηλαδή το απώτερο και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον το οποίο δεν έχει βιώσει άμεσα το ενεργόν άτομο, έχει όμως επηρεάσει και διαμορφώσει το περιβάλλον στο οποίο ζει και εργάζεται (I).

14. Απ' όσο είμαι σε θέση να γνωρίζω στην Ελλάδα με το θέμα της συσχέτισης μεταξύ “προσωπικότητας” και πολιτικής συμπεριφοράς σε θεωρητικό ή εμπειρικό επιστημονικό επίπεδο δεν ασχολήθηκε κανένας άλλος εκτός από τον Γ.Δ. Δασκαλάκη (1974) στην ενδιαφέρουσα και πρωτότυπη για την εποχή εκείνη (τουλάχιστον για την Ελλάδα) εργασία του με τίτλο “Μαθήματα Πολιτικής Ψυχολογίας”.

Διάγραμμα: Μοντέλο πολιτικής συμπεριφοράς (Smith 1968)

Αυτό το μακρινό περιβάλλον διακρίνεται από δύο βασικά χαρακτηριστικά: το σημερινό κοινωνικο-οικονομικό σύστημα και τις ιστορικές συνθήκες και προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες δημιουργήθηκε.

Στο μοντέλο του Smith η πολιτική συμπεριφορά δεν είναι ένα παθητικό προϊόν αλλά ενεργητικό αποτέλεσμα, το οποίο επιφέρει σαφείς επιδράσεις και αλλαγές σε όλα τα τμήματα (πεδία) όπου το άτομο δρα (βλ. τις διακεκομμένες γραμμές στο διάγραμμα). Σ' αυτό το γενικό πλαίσιο τοποθετείται η προσωπικότητα και αποτελεί έναν μόνο κρίκο της αλυσίδας των προϋποθέσεων της πολιτικής συμπεριφοράς.

Επομένως θα ήταν λάθος να ισχυριστεί κανείς ότι η πολιτική συμπεριφορά καθορίζεται μόνο από ψυχολογικούς παράγοντες όπως εξίσου λάθος θα ήταν να προσπαθεί κανείς να ερμηνεύσει την πολιτική συμπεριφορά χρησιμοποιώντας μόνο κοινωνικές ή κοινωνιολογικές κατηγορίες. Χρειάστηκε να περάσει αρκετός καιρός για να ληφθεί υπόψη στην έρευνα της πολιτικής συμπεριφοράς η επιρροή της προσωπικότητας, δηλαδή ο ψυχολογικός παράγοντας. Η πολιτική κοινωνιολογία για παράδειγμα του Durkheim (1895) ή του Weber (1947) έχει αποκλείσει εξ ολοκλήρου τον παράγοντα "προσωπικότητα" από τις διάφορες αναλύσεις της.

Υπάρχουν διάφορα αίτια τα οποία συνέβαλαν στη διαμόρφωση της αρνητικής στάσης στο να συμπεριληφθεί η προσωπικότητα στην ερμηνεία της πολιτικής συμπεριφοράς.

Ένα τέτοιο αίτιο είναι για παράδειγμα το επιχείρημα, το οποίο προβάλλ-

λεται συχνά, ότι δηλαδή, τα “σχέδια” (Konzepte), οι θεωρίες και οι μεθοδολογικές δυνατότητες, οι οποίες υπάγουν σχετικά με την προσωπικότητα, δεν επαρκούν. Ένα άλλο επιχείρημα είναι ότι οι ιδιότητες της προσωπικότητας σε θεσμοθετημένους ρόλους κατανέμονται με τον ίδιο τρόπο ή ότι οι ιδιότητες της προσωπικότητας είναι λιγότερο σπουδαίες απ’ ότι τα κοινωνικά χαρακτηριστικά και γι’ αυτό αγνοούνται (για μια λεπτομερή επισκόπηση της κριτικής βλ. Greenstein 1969, 1975). Σύμφωνα με τον Greenstein (1975, σ. 18) ο Bendix, ο Shils και ο Verba υποστηρίζουν την άποψη ότι είναι ελάχιστα αποτελεσματικό να ερμηνεύει κανείς την πολιτική με ορολογία της προσωπικότητας.

Την αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή παράγοντες της προσωπικότητας έχουν πολιτικές επιπτώσεις υποστηρίζουν ο Goldhamer, ο Levinson, ο Lane και ο ίδιος ο Greenstein.

Για τη σαφή σχέση προσωπικότητας και συμπεριφοράς γενικά βλ. Alker (1972). Για εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις βλ. Mischel (1968). Μία συζήτηση για γενικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ προσωπικότητας και συμπεριφοράς βρίσκει κανείς στον Sonquist (1970) ή στον Krohne (1977).

Σχετικά με τα παραπάνω επιχειρήματα - παραδείγματα μπορεί να σημειώσει κανείς:

α. πολλές έρευνες έχουν διαπιστώσει ότι η εκπλήρωση των διαφόρων ρόλων ή η συμπεριφορά σε διάφορους ρόλους δεν μπορεί να προβλεφθεί πάντοτε με βάση τα εξωτερικά χαρακτηριστικά μιας κοινωνικής θέσης,

β. το να γνωρίζει κανείς το κοινωνικό πλαίσιο και παρασκήνιο καθώς και άλλα κοινωνικά χαρακτηριστικά δε φθάνει για να απαντηθεί το πολύπλοκο ερώτημα **“Γιατί”** αυτή η συγκεκριμένη συμπεριφορά και όχι κάποια άλλη.

Το κοινωνικό πλαίσιο μόνο του δεν δημιουργεί κοινωνική συμπεριφορά. Αυτό επιδρά με τη βοήθεια του ατόμου δια μέσω της γνωσιολογικής του δομής και άλλων χαρακτηριστικών (π.χ. παρατήρηση, αξίες, κανόνες, στάσεις, ανάγκες κ.ά.) σε συγκεκριμένη συμπεριφορά.

Σύμφωνα με τον Schneider (1979, σ. 78) για την ερμηνεία της πολιτικής και κοινωνικής συμπεριφοράς δεν τίθεται το ερώτημα αν **“κοινωνικά χαρακτηριστικά”** ή **“ψυχολογικές ιδιότητες”** είναι υπεύθυνα για τη συμπεριφορά αλλά, **πώς** αλληλοσυνδέονται και αλληλεπιδρούν τα δύο αυτά χαρακτηριστικά, **σε ποιο βαθμό** και **πότε** συμβάλει ο κάθε παράγοντας για τον καθορισμό της συμπεριφοράς. Αυτό όμως μπορεί μόνο με εμπειρικές μελέτες να διαπιστωθεί. Αν για την ερμηνεία της συμπεριφοράς συμπεριληφθεί απαραίτητα και η προσωπικότητα, αυτό είναι ένα ερώτημα της οικονομίας και του σχεδιασμού της έρευνας.

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι η πολιτική συμπεριφορά και η πολιτική συνείδηση είναι αναγκαίο να εξεταστούν από επιστημονική πλευρά η οποία θα λάβει υπόψη της ιστορικούς, οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς, πολιτιστικούς, φιλοσοφικούς και ψυχολογικούς παράγοντες. Η σημασία της **“προσωπικότητας”** θα πρέπει να ενταχθεί μέσα σ’ αυτό το πλαίσιο ανάλυσης. Η παρουσία της είναι ουσιαστική, το βάρος της όμως θα πρέπει να σχετικοποιηθεί (βλ. Schneider 1979, σ. 78).

1. Επιπτώσεις για την πολιτική ψυχολογία

Οι μέχρι τώρα παρατηρήσεις μας σχετικά με την **“προσωπικότητα”** κάνουν σαφές ότι:

1. Δεν υπάρχει μόνο ένα κλειστό και καθορισμένο αντικείμενο με το οποίο ασχολείται η διαφορεική ψυχολογία αλλά πολλά τμήματα και πολλές πλευρές κάτω από τις οποίες μπορεί να ερευνηθεί η προσωπικότητα. Αυτές οι πλευρές, μπορεί ν’ αρχίζουν από τις βασικές βιολογικές αρχές του οργανισμού, την εξέλιξη και κοινωνικοποίηση του ατόμου, από την παιδική ηλικία μέχρι και την προχωρημένη, την προσκόληση και εξάρτηση του καθενός από την κοινωνία και τον πολιτισμό και να φθάνει μέχρι τις δυνατότητες τις οποίες έχει το άτομο για ενεργητική και δημιουργική παρέμβαση με στόχο την τροποποίηση των υπάρχοντων δομών. Η συμβολή των διάφορων κλάδων των επιστημών στη διερεύνηση του θέματος είναι ανάλογη με την πολυπλοκότητα του αντικειμένου της **“προσωπικότητας”**.

2. Όπως διαπιστώνεται από τους διάφορους ορισμούς και τις διάφορες θεωρίες που εν συντομία αναφέρθηκαν παραπάνω, δεν υπάρχει η προσωπικότητα, αλλά υπάρχει μόνο προσωπικότητα σε σχέση πάντα με διάφορα ανόμοια αλλά συνδεδεμένα μεταξύ τους στοιχεία, χαρακτηριστικά και διαστάσεις έτσι όπως τα αποκαλύπτει και τα παρατηρεί η κάθε θεωρία. Ειδικές θεωρίες οι οποίες κατατάσσονται στην ιδιογραφική θεώρηση θα προσπαθήσουν να κατατάξουν ανάλογα και την προσωπικότητα στην ιδιαιτερότητα και πολυπλοκότητα του ατόμου. Άλλες θεωρίες μπορεί να δουν την προσωπικότητα από νομοθετικής πλευράς και έτσι να περιορίσουν την έρευνα σε μερικές μόνο διαστάσεις.

Από ιστορικής - υλιστικής και διαλεκτικής πλευράς δεν αρκεί να θεωρηθεί και κατανοηθεί η προσωπικότητα ως σύνολο μόνο δομικών στοιχείων και δυναμικών διαδικασιών.

Θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η φυλογενετική και οντολογική εξέλιξη του ατόμου, η διαλεκτική σχέση των εσωτερικών στοιχείων και εσωτερικών διαδικασιών μέσα στην ίδια την προσωπικότητα καθώς επίσης και η διαλεκτική

σχέση του ατόμου με τις ιστορικές - κοινωνικές συνθήκες, οι οποίες εκφράζονται δια μέσω της κοινωνικής ενασχόλησης του ατόμου.

Από τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι θα ήταν λάθος, η προσωπικότητα να περιορισθεί σε μερικές μόνο πλευρές και αυτές τις πλευρές να τις ορίζει κανείς ως "προσωπικότητα". Μία θεωρία της προσωπικότητας η οποία περιορίζει την προσωπικότητα σε μερικά μόνο στοιχεία και δεν λαμβάνει υπόψη της τις κοινωνικές συνθήκες με τις οποίες συνδέεται το άτομο είναι και ελλιπής αλλά και την πραγματικότητα παραποιεί.

Τι σημαίνουν όμως όλα αυτά για την πολιτική ψυχολογία;

Όλες οι προαναφερθείσες πλευρές και θεωρίες μπορούν ν' αποδειχθούν χρήσιμα στοιχεία για την πολιτική ψυχολογία, η οποία θέλει ν' ασχοληθεί κατά κύριο λόγο με το ατομικό τμήμα, δηλαδή με τον "μικρόκοσμο" και λιγότερο με τον "μακρόκοσμο". Επίσης θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι όλες οι πλευρές, θεωρίες και μοντέλα που αναπτύχθηκαν παραπάνω είναι ελλιπή και χρίζουν συμπλήρωσης εάν θέλουμε να έχουμε μια ολοκληρωμένη ανάλυση της πολιτικής συμπεριφοράς και της πολιτικής συνείδησης.

Η απόφαση ποια θεωρία είναι αναγκαία και χρήσιμη για την πολιτική ψυχολογία δεν είναι τόσο εύκολη και εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Μια ad-hoc απόφαση δεν είναι δυνατή. Υπάρχουν ειδικά ερευνητικά ερωτήματα τα οποία μπορούν να στηριχθούν σε ειδικές ή επιμέρους θεωρίες και υπάρχουν άλλα τα οποία απαιτούν μια γενικότερη θεώρηση. Εκείνο πάντως το οποίο είναι βασικής σημασίας και το οποίο δεν πρέπει να ξεχνάμε είναι ότι ποτέ δεν πρέπει να απομονώνουμε ορισμένους μόνο παράγοντες και να συνάγουμε γενικά συμπεράσματα χωρίς να έχουμε λάβει υπόψη μας το γενικότερο πλαίσιο συσχετισμού.

Για την απεικόνιση της "προσωπικότητας" υπάρχουν πάμπολλες δυνατότητες. Δεν είναι μόνο η ψυχανάλυση ή η έρευνα περί αυταρχικότητας μόνο, όπως πολύ συχνά προβάλλονται από την πολιτική έρευνα.

Επίσης δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι κατά την απεικόνιση της "προσωπικότητας" μόνο τμήματα της πραγματικότητας αποτυπώνονται και όχι ολόκληρη η πραγματικότητα. Αυτά τα τμήματα γίνονται εμφανή με τη βοήθεια και χρησιμοποίηση συγκεκριμένων θεωριών και μεθόδων.

Βασικής σημασίας είναι επίσης το γεγονός ότι για μία συγκεκριμένη συμπεριφορά συμβάλλουν τόσο παράγοντες της προσωπικότητας όσο και κοινωνικοί παράγοντες καθώς επίσης και άλλοι απροσδιόριστοι παράγοντες.

Η αποτελεσματικότητα των προσωπικών παραγόντων εξαρτάται κατά μεγάλο βαθμό από την κατάσταση και τις προϋποθέσεις τις οποίες δημιουργεί. Δεν είναι οπωσδήποτε αναγκαίο σε κάθε πολιτική ανάλυση να λαμβάνονται υπόψη παράγοντες της προσωπικότητας. Αν δεν θέλει κανείς να ερευνήσει την πολιτική συμπεριφορά ορισμένων ατόμων τότε κινείται πέρα από το

προσωπικό επίπεδο, δηλαδή σε πολιτικά αντικείμενα και συμπεριφορές π.χ. επιθέσεις, διεθνή προβλήματα και διαφορές, εκρήξεις επαναστάσεων, αναταραχών, πολέμων κ.λπ. Εδώ όμως θα πρέπει να σκεφθεί κανείς αν είναι σκόπιμη η χρησιμοποίηση ερευνητικών σχεδίων και θεωριών που σχετίζονται με την προσωπικότητα. Σε τέτοιες περιπτώσεις, συνήθως κοινωνιολογικές, ιστορικές και οικονομικές αναλύσεις και σχέδια αποδεικνύονται πιο χρήσιμα και ίσως τα μοναδικά κατάλληλα για την ερμηνεία των φαινομένων αυτών. Λάθος πάντως θα πρέπει να χαρακτηρισθούν όλες εκείνες οι προσπάθειες οι οποίες επιμένουν να ερμηνεύσουν προβλήματα του **Μάκρο-Επιπέδου** μόνο με παραμέτρους, θεωρίες και σχεδιασμούς του **Μικρο-Επιπέδου**, δηλαδή της προσωπικότητας.

Ο 2ος Παγκόσμιος Πόλεμος για παράδειγμα δεν μπορεί να εξηγηθεί με την ψυχοπαθολογική προσωπικότητα του Χίτλερ ούτε με τα αυταρχικά ατομικά χαρακτηριστικά των γερμανών έστω και αν ακόμη αυτά ίσχυαν ή ισχύουν.

Καμία θεωρία δεν δίνει απάντηση στο ερώτημα με ποια περιεχόμενα θα πρέπει να ασχοληθεί η πολιτική ψυχολογία. Αυτό το ζήτημα είναι “ανοιχτό” για όλα τα ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία μπορεί ν’ αρχίζουν από την επιδιωκόμενη προσαρμογή των ατόμων σε μία αυταρχικά δομημένη κοινωνία και να φθάνει, μέχρι την επιδίωξη της πραγμάτωσης χειραφετητικών στόχων. Αυτό εξαρτάται κυρίως από τους στόχους της ίδιας της πολιτικής ψυχολογίας και της ψυχολογίας των ατομικών διαφορών.

Όπως κάθε επιστήμη έτσι και η ψυχολογία των ατομικών διαφορών δεν είναι “ουδέτερη”, ανεξάρτητα αν είναι ιδιογραφικής ή νομοθετικής κατεύθυνσης. Όπως όλες οι επιστήμες έτσι και η ψυχολογία των ατομικών διαφορών παίρνει συγκεκριμένη θέση διαμέσου των ερευνητικών ερωτημάτων και αποτελεσμάτων, ανεξάρτητα αν είναι υπέρ των ισχυρών ή υπέρ των αδυνάτων, παρά το γεγονός ότι μερικές φορές είναι δύσκολο να προβλεφθεί ποιον τελικά θα ωφελήσουν αυτά τα ευρήματα.

Στα πλαίσια της πολιτικής ψυχολογίας η απόφαση και ο καθορισμός των στόχων είναι ουσιαστικής σημασίας.

Ο στόχος της έρευνας της προσωπικότητας στην πολιτική ψυχολογία θα πρέπει να είναι η έρευνα για την αυτοπραγμάτωση των ανθρώπων και η εξάλειψη της εκμετάλλευσης και της καταπίεσης. Παραδείγματα μιας τέτοιας χειραφετητικής έρευνας μπορεί κανείς ν’ αναφέρει πολλά:

α. πώς μπορεί να ενισχυθεί η πολιτική συνείδηση;

β. πώς μπορούν να βελτιωθούν οι δυνατότητες αυτοπραγμάτωσης των ατόμων μιας κοινωνίας;

γ. πώς μπορεί να ενισχυθεί η πολιτική συνείδηση σε σχέση με τη δομική ανεργία ή τα περιβαντολλογικά προβλήματα;

δ. πώς μπορεί να επιτευχθεί μια ευαισθητοποίηση και διαφορετική κοινωνική συνείδηση για πολλά, κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα που ταλανίζουν την κοινωνία μας εδώ και αρκετό καιρό;

(Ο κατάλογος θα μπορούσε να συνεχισθεί με συγκεκριμένα ερωτήματα).

Η ατομική ψυχολογία στα πλαίσια της πολιτικής ψυχολογίας έχει ασχοληθεί τόσο θεωρητικά όσο και εμπειρικά με διάφορα επιμέρους θέματα, τα οποία αποτελούν τμήμα της πολιτικής ψυχολογίας εκ των οποίων μερικά εμπειρικά ευρήματα θα αναπτυχθούν εν συντομία αμέσως παρακάτω.

2. Ευρήματα εμπειρικών ερευνών

1. Εμπειρικές έρευνες σχετικά με τη **διάθεση και χαρά επικοινωνίας** (Kontaktfreudigkeit) και την **πολιτική δραστηριοποίηση** επιβεβαιώνουν την εξωστρέφεια των πολιτικών. Άτομα τα οποία εύκολα και με χαρά επικοινωνούν με άλλους ανθρώπους στρέφονται περισσότερο προς την πολιτική απ' ό,τι άτομα τα οποία έχουν δυσκολίες στον τομέα αυτό και ιδιαίτερα όταν πρέπει να έχουν αναπτυγμένες δημόσιες σχέσεις και να έρχονται πολύ συχνά σε επαφή με την "κοινή γνώμη".

Επίσης διαπιστώθηκε μία στενή σχέση μεταξύ χαράς, επαφής (επικοινωνίας), αυτοπεποίθησης και επικράτησης. Σίγουρα η χαρά ή ικανότητα επικοινωνίας είναι μια απαραίτητη προϋπόθεση για να ενεργοποιηθεί κανείς στην πολιτική, δεν αρκεί όμως μόνο αυτή η προϋπόθεση.

2. Μια άλλη ιδιότητα η οποία έχει αρκετά ερευνηθεί είναι η **αποτελεσματικότητα** ή η **καταλληλότητα** (Wirksamkeit oder Kompetenz). Εδώ διαπιστώθηκε ότι υπάρχει σχέση μεταξύ του συναισθήματος της καταλληλότητας και της ικανότητας και του μεγέθους της πολιτικής δραστηριοποίησης. Η πολιτική δραστηριοποίηση μπορεί ν' αρχίζει από την απλή εγγραφή ως μέλους ενός συλλόγου, προσφορά μη αμοιβώμενης εργασίας, συμμετοχή σε πολιτικές εκδηλώσεις και δημόσιες συζητήσεις και να φθάνει μέχρι το μίσθισμα προκηρύξεων και τη συμμετοχή σε διαδηλώσεις, πορείες ή καταλήψεις.

Επίσης διαπιστώθηκε ότι υπάρχει άμεση σχέση μεταξύ κοινωνικο-οικονομικής θέσης, αυτοπεποίθησης και συναισθήματος καταλληλότητας στον τομέα της πολιτικής. Έρευνες έδειξαν ότι άτομα των ανωτέρων κοινωνικών στρωμάτων και τάξεων έχουν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση απ' ό,τι άτομα των κατωτέρων τάξεων.

3. Η **διανοητικότητα** (Intellektualitaet) είναι επίσης ένα άλλο χαρακτηριστικό το οποίο βρέθηκε ότι σχετίζεται με την πολιτική δραστηριότητα. Από μία έρευνα με λομπίστες διαπιστώθηκε ότι άτομα με χαμηλό διανοητικό δείκτη είχαν μειωμένο ενδιαφέρον για ενεργή συμμετοχή σε ένα κόμμα ή πολιτι-

κές δραστηριότητες και δεν έδειχναν καμία ισχυρή ταύτιση με το κόμμα. Άλλες έρευνες απέδειξαν ότι υπάρχει σχέση μεταξύ διανοητικότητας και διαφορεικών μορφών πολιτικής δραστηριοποίησης. Ακόμη ότι υπάρχει στενή σχέση μεταξύ της θετικής εκτίμησης της δικής τους πολιτικής αποτελεσματικότητας και της αντίδρασης και ευαισθητοποίησης (Reflektivität). Μία έρευνα σχετικά με “ριζοσπάστες” και “μη ριζοσπάστες” φοιτητές διεπίστωσε ότι οι “ριζοσπάστες” τονίζουν ιδιαίτερα την αξία της διανοητικότητας δηλαδή τη σημασία των ιδεών, της γνώσης, της σκέψης και της μάθησης.

4. Η **ψυχική υγεία** θεωρείται επίσης χαρακτηριστικό της προσωπικότητας. Στη σχετική βιβλιογραφία διαμορφώνονται δύο βασικές αντιθετικές απόψεις:

α. πολιτικά δραστήρια άτομα δεν είναι ψυχικά υγιή και

β. πολιτικά δραστήρια άτομα δεν μπορεί να είναι διαφορετικά από ψυχικά υγιή.

Σχετικά με το πρώτο υπάρχουν έρευνες οι οποίες αποδεικνύουν για παράδειγμα ότι άτομα τα οποία βρίσκονται σε πολύ υψηλές πολιτικές θέσεις δεν είναι υγιή. Ψυχοβιογραφικές έρευνες σχετικά με τον Woodrow Wilson, τον Kurt Schumacher, τον Lincoln ή τον Stevens ενισχύουν την παραπάνω άποψη. Σχετικά με τις παθολογικές συμπεριφορές πολιτικών αρχηγών αυταρχικών καθεστώτων ασχολούνται οι μελέτες π.χ. για τον Χίτλερ ή τον Στάλιν.

Σχετικά με τη δεύτερη άποψη υποστηρίζεται ότι άτομα με ισχυρά νευρωτικά ή ψυχωσικά προβλήματα δεν συγκινούνται και δεν επηρεάζονται από κανονικές δημοκρατικές δραστηριότητες, δηλαδή δεν τους αγγίζουν τέτοια κοινωνικά - πολιτικά θέματα. Η σκληρή και πολλές φορές χασομή πραγματικότητα της πολιτικής ελάχιστη επιβράβευση επιφέρουν σε συναισθηματικά και νευρωτικά άτομα. Οποσδήποτε όμως τα άτομα αυτά μπορεί κάτω από ιδιαίτερες συνθήκες και ακραίες θέσεις να στραφούν προς την πολιτική. Το ερώτημα κάτω από ποιες συνθήκες και ποιες προϋποθέσεις θα μπορούσε να συμβεί αυτό δεν μπορεί να απαντηθεί με σαφήνεια γιατί δεν υπάρχουν σχετικές έρευνες.

Ο Milbrath πιστεύει ότι τα πολιτικά δραστήρια άτομα έχουν και αυτά νευρωτικές ανάγκες τις οποίες όμως ελέγχουν και τις καλύπτουν κάτω από το κίνητρο του δημόσιου ή κοινού ενδιαφέροντος. Φαίνεται ότι τα άτομα αυτά έχουν ισχυρούς αμυντικούς μηχανισμούς για να επεξεργάζονται ή ανταπεξέρχονται τις πολιτικές ματαιώσεις (politische Frustrationen).

Εμπειρικές έρευνες κατά τη διάρκεια των φοιτητικών κινημάτων έδειξαν ότι δεν υπάρχουν συσχετίσεις μεταξύ διαφόρων πολιτικών δραστηριοτήτων

και νευρώσεως καθώς επίσης ότι τα πολιτικά δραστήρια άτομα δεν είναι περισσότερο νευρωτικά ή λιγότερο ψυχικά υγιή απ' ό,τι οι υπόλοιποι συμφοιτητές τους.

5. **Η εξουσία (κυριαρχία)** είναι επίσης ένα άλλο χαρακτηριστικό της προσωπικότητας, το οποίο έχει ερευνηθεί. Πολύ συχνά υποστηρίζεται ότι άτομα τα οποία έχουν ισχυρή την ανάγκη για κοινωνική θέση (status) και εξουσία ή κυριαρχία (Macht), τους προσελκύει ιδιαίτερα η πολιτική. Ο Lasswell πιστεύει ότι η πολιτική δραστηριότητα και η κατοχή και άσκηση εξουσίας αποτελεί παρουσίαση ανεκπλήρωτων επιθυμιών αναγνώρισης που προσωπικά (ατομικά) κίνητρα δημοσιοποιούνται και προβάλλονται ως δημόσιο ενδιαφέρον.

Εμπειρικές έρευνες δεν μπόρεσαν να αποδείξουν ότι η **εξουσία** μπορεί να θεωρηθεί ως η μόνη βασική αιτία για την πολιτική δραστηριοποίηση.

6. **Ο συντηρητισμός (Konservatismus)** είναι επίσης μια βασική παράμετρος του τμήματος της πολιτικής συνείδησης. Εδώ πρόκειται για γενικές κοινωνικές και πολιτικές στάσεις και αντιλήψεις (Einstellungen). Στη βιβλιογραφία υπάρχει διαφωνία σχετικά με το αν πρέπει ο συντηρητισμός να θεωρηθεί ως ένας γενικός παράγοντας ή ως μία ομάδα σχετικά ανεξαρτήτων παραγόντων. Επίσης υπάρχουν διαφωνίες και σχετικά με τον καθορισμό του περιεχομένου του όρου "συντηρητισμός".

Σε μία έρευνα ο Schneider ορίζοντας τον συντηρητισμό ως **άρνηση**, δηλαδή ως αρνητική στάση απέναντι σε αλλαγές, διαπίστωσε ότι σχετίζεται αρνητικά με πολιτικές δραστηριότητες. Θετικές συσχετίσεις βρέθηκαν μεταξύ συντηρητισμού και μη πολιτικών συμπεριφορών. Η στάση στην πολιτική δραστηριοποίηση διαπιστώθηκε ότι είναι αρνητική όπως αρνητική είναι και η αξιολόγηση της πολιτικής αποτελεσματικότητας του ιδίου του πολιτικά δρώντος ατόμου.

Επίσης αρνητική είναι και η συσχέτιση μεταξύ συντηρητισμού, επικράτησης και ευαισθητοποίησης. Άλλες έρευνες διεπίστωσαν ότι ο συντηρητισμός τονίζει ιδιαίτερα διάφορες αξίες όπως οικογενειακή και εθνική ασφάλεια, υπακοή, καθαριότητα, ευγένεια, αυτοσυγκράτηση, υπευθυνότητα, ειλικρίνεια. Σε αντίθεση μ' αυτά οι φιλελεύθεροι¹⁵ τονίζουν περισσότερο αξίες όπως ισότητα, ενεργητική ζωή, ώριμες ερωτικές σχέσεις, απόλαυση, σοφία - γνώση, ελευθερία, φαντασία, διανοητικότητα, θάρρος, λογικότητα, ανεξαρτησία, ικανότητα κ.λπ.

15 Εδώ ο όρος "φιλελεύθερος" έχει εντελώς διαφορετική σημασία και δεν σχετίζεται με τον "φιλελευθερισμό" στην Ελλάδα. Ο όρος "φιλελεύθερος" βρίσκεται στον αντίποδα του όρου "συντηρητικός" και σημαίνει "προοδευτικός", "εκσυγχρονιστικός".

Επιλογή Βασικής Βιβλιογραφίας

- Alker, H.A.:** Is Personality Situationally Specific or Intrapsychically Consistent? In: *Journal of Personality* 1972, 40, S. 1-16.
- Allport, G.W.:** *Persönlichkeit. Struktur, Erfassung und Entwicklung der menschlichen Eigenart*. Meisenheim 1952² (αγγλ. 1937).
- Allport, G.W.:** The Open System in personality theorie. *J. Abnorm. Soc. Psychol.* 1960, 61, S. 301-310.
- Allport, G.W./Vernon, P.E./Lindzey, G.:** *A Study of Values*. Boston 1960.
- Angleitner, A.:** *Einführung in die Persönlichkeitspsychologie*. Band 1: Nichtfaktorielle Ansätze, Bern u.a.: Huber 1980.
- Bandura, A./Walters, R.H.:** *Social Learning and Personality Development*. New York 1963.
- Barker, R.G./Wright, H.F.:** *Mitwest and its Children*. New York 1955.
- Beck, S.J.:** The Science of personality: Nomothetic or ideographic? *Psychological Review* 1953, 60, S. 353-359.
- Bergius, R.:** Behavioristische Konzeptionen zur Persönlichkeitstheorie. In: Lersch/Thomae: *Persönlichkeitsforschung und Persönlichkeitstheorie*. Göttingen 1960, S. 475-541.
- Bernard, H.W.:** *Personality. Applying Theory*. Boston 1974.
- Boshowitsch, L.J.:** *Die Persönlichkeit und ihre Entwicklung im Schulalter*. Berlin 1970.
- Braun, K.H.:** Die philosophische und psychologische Diskussion um Lucien Sèves Persönlichkeitstheorie. *Das Argument*, 1977, AS 15, S. 121-141.
- Braun, K.H./Holzkamp, K. (Hrsg.):** *Kritische Psychologie. Bericht über den 1. Internationalen Kongress Kritische Psychologie vom 13-15 Mai 1977 in Marburg*. Köln 1977 (Band 1 u. 2).
- Cattell, R.B.:** *Personality: A Systematic, Theoretical and Factual Study*. New York 1950.
- Clark, L.P.:** *Lincoln: A Psycho-Biography*. New York 1933.
- Clauss, G. u.a.:** *Wörterbuch der Psychologie*. Köln (Leipzig) 1976.
- Corsini, R.J. (Hrsg.):** *Current Personality Theories*. Ithaca, ILL. 1977.
- Durkheim, E.:** *De la division du travail social*. Paris 1973 (1853).
- Edinger, L.J.:** Kurt Schumacher: *A Study in Personality and Political Behavior*. Stanford Calif. 1965.
- Eysenck, H.J.:** Zur Theorie der Persönlichkeitsmessung. In: *Z. diagnost. Psychol. u. Persönlichkeitsforschung* 2, 1954, I.: 87-101, II.: 171-187.

- Falk, J.L.:** Issues Distinguishing Ideographic from Nomothetic Approaches to Personality Theory. *Psychological Review* 1956, 63, S. 53-62.
- Freud, S.:** *Abriss der Psychoanalyse*. Frankfurt 1970¹⁸.
- Getzels, J.W./Jackson, Ph.:** *Creativity and Intelligence*. London 1962.
- George, A.L./George, J.L./Wilson, W./Colonel House:** *A Personality Study*. New York 1956.
- Goldstein, K.:** *Der Aufbau des Organismus*. Den Haag 1934.
- Greenstein, F.I.:** *Personality and Politics*. Chicago 1969.
- Greenstein, F.I.:** Personality and Politics. In: Greenstein/Polsby (Hrsg.): *Micropolitical Theory*. Reading Mass 1975, p. 92).
- Greenstein, F.I./Polsby, N.W. (Hrsg):** *Micropolitical Theory*. Reading Mass 1975 (2 Bd. des Handbook of Political Science).
- Guilford, J.P.:** *Personality*. New York 1959. (deutsch: *Persönlichkeit* Beltz Verlag, Weinheim u. Basel 1964).
- Handbuch der Psychologie Band 6: Persönlichkeit*. Göttingen 1969.
- Heckhausen, H.:** Motiv und Motivation. In: Herrmann u.a. (Hrsg.): *Handbuch psychologischer Grundbegriffe*. München 1977, S. 296-313.
- Harvey, O.J./Hunt, D.E./Schroder, H.M.:** *Conceptual System and Personality Organisation*. New York - London 1961.
- Hiebsch, H.:** *Sozialpsychologische Grundlagen der Persönlichkeits forschung*. Berlin 1968.
- Holzkamp, K.:** *Sinnliche Erkenntnis-Historischer Ursprung und gesellschaftliche Funktion der Wahrnehmung*. Frankfurt/Main 1973 (1976³) (*Texte zur Kritischer Psychologie*, Bd. 1).
- Holzkamp-Osterkamp, U.:** *Grundlagen der Psychologischen Motivationsforschung 1*. Frankfurt 1975.
- Holzkamp - Osterkamp, U.:** *Motivationsforschung 2. Die Besodersheit menschlicher Bedürfnisse - Problematik und Erkenntnisgehalt der Psychoanalyse*. Frankfurt/Main 1976.
- Jung, C.G.:** *Psychologische Typen*. Zürich 1926.
- Kagan, J.:** Reflection - Impulsivity: The Generality and Dynamics of Conceptual Tempo. *J. Abnormal. Psychol.* 1966, 71, S. 17-24.
- Kagan, J./Moss, H.:** *Birth to Maturity-A Study in Psychological Development*. New York 1962.
- Kagan, H./ Moss, H./Siegel, J.:** Psychological Significance of Styles of Conceptualization. *Mogr. Soc. Res. Child Development* 1963.
- Kelly, G.A.:** *The Psychology of Personal Constructs*, New York 1955 (2. vols.).
- Keniston, K.:** Neue empirische Forschungen zu den Studentenrevolten. In: Allerbeck/Rosenmayr: *Aufstand der Jugend?* München 1971, S.83-107.

- Kiessler - Haushildt, K./Scholl, W.:** *Einführung in die Erforschung politischer Attitüden*. München 1972.
- Klein, G.S./Gardener, R.W.:** *Cognitive Styles in Categorizing Behavior*. J. Pers. 1953, 22, S. 214-233.
- Knuston, J.N.:** *The Human Basis of the Polity*. Chicago 1972.
- Kossakowski, A.:** Allgemeine persönlichkeits-theoretische Voraussetzungen. In: Kossakowski/Otto (Hrsg.): *Psychologische Untersuchungen zur Entwicklung sozialistischer Persönlichkeiten*. Berlin 1971, S. 27-50.
- Kretschmer, E.:** *Körperbau und Charakter*. Berlin 1953²¹ (1923).
- Krohne, H.W.:** Persönlichkeitstheorie. In: Hermann u.a.: *Handbuch Psychologische Grundbegriffe*. München 1977, S. 341-355.
- Lane, R.E.:** *Political Life: Why People Get Involved in Politics*. New York 1959.
- Langer, W.C.:** *The Mind of Adolf Hitler: The Secret Wartime Report*. New York 1972.
- Lasswell, H.D.:** *Psychopathology and Politics*. Chicago 1930.
- Leontjew, A.N.:** *Probleme der Entwicklung des Psychischen*. Frankfurt/Main 1973.
- Leontjew, A.N.:** *Tätigkeit, Bewusstsein und Persönlichkeit*. Stuttgart 1977.
- Lersch, Ph./Thomae, H.:** *Persönlichkeitsforschung und Persönlichkeits-theorie*. Göttingen 1960 (*Handbuch der Psychologie*, Bd. 4).
- Levinson, D.J.:** Role, Personality and Social Structure in the Organizational Setting. *J. Abnorm. Soc. Psychology* 1959, 58, S. 170-180.
- Lewin, K.:** *Principles of Topological Psychology*. New York/London 1936.
- Maslow, A.H.:** *Motivation and Personality*. New York 1954. (deutsch: *Motivation und Persönlichkeit*. Freiburg 1977).
- McDougall, W.:** *Energies of Man* 1932 (deutsch: *Aufbaukräfte der Seele*. Stuttgart 1947).
- Mead, M.:** The cross-cultural approach of the study of personality. In: Mc Cary (Hrsg.): *Psychology of Personality*. New York 1956, S. 201-252.
- Mertens, W./Fuchs, G.:** *Krise der Sozialpsychologie?* München 1978.
- Milbrath, L.W.:** *Measuring the Personality of Lobbyists* (mimeo) 1960.
- Murray, H.A.:** *Explorations in Personality*. New York 1938.
- Neel, A.F.:** *Handbuch der psychologischen Theorien*, München 1974. (Original: *Theories of psychology: A Handbook* Cambridge/Massachusetts 1969).
- Nolting, H.-P./Paulus, P.:** *Psychologie lernen. Eine Einführung und Anleitung*. München - Weinheim 1988.
- Pawlik, K.:** *Dimensionen der Verhaltens. Eine Einführung in Methodik und Ergebnisse faktoranalytischer psychologischer Forschung*. Bern u.a. 1979³.

- Pervin, L.A.:** *Persönlichkeitspsychologie in Kontroversen*. München 1981.
- Petrowski, A.W. (Hrsg.):** *Allgemeine Psychologie*. Köln 1974.
- Revensdorf, D.:** Faktoretheorie der Persönlichkeit. In: Dorsch: *Psychologisches Wörterbuch* 17. ergänzte Auflage, Bern u.a. 1992, S. 203-207.
- Rexilius, G.:** Persönlichkeit. In: Grubitzsch, S./Rexilius, G. (Hrsg.): *Psychologische Grundbegriffe*. Reinbek bei Hamburg 1987, S. 748-757.
- Rohracher, H.:** *Charakterkunde*. München 1975¹³ (1934).
- Roth, E.:** *Persönlichkeitspsychologie*. Stuttgart 1969.
- Rubinstein, S.L.:** *Sein und Bewusstsein*. Berlin 1970.
- Salisbury, H.:** *The 900 Days*. New York 1969.
- Schneider, M.:** Der Beitrag von Persönlichkeitspsychologie und Persönlichkeitsforschung zur politischen Psychologie. In: Moser, H. (Hrsg.): *Politische Psychologie. Politik im Spiegel der Sozialwissenschaften*. Beltz, Weinheim und Basel 1979, S. 75-103.
- Seitz, W.:** *Persönlichkeitsbeurteilung durch Fragebogen*. Braunschweig 1977.
- Sève, L.:** *Marxismus und Theorie der Persönlichkeit*. Frankfurt/Main 1972.
- Smith, M.B.:** A Map for the Analysis of Personality and Politics. *J. Soc. Iss.* 1968, 24, p. 15-28.
- Sonquist, J.A.:** *Multivariate Model Building*. Ann Arbor 1970.
- Spranger, E.:** *Lebensformen. Geistwissenschaftliche Psychologie und Ethik der Persönlichkeit*. Halle 1920.
- Stern, W.:** *Die menschliche Persönlichkeit. Person und Sache*. Leipzig 1923³ (Bd. II).
- Strunz, K.:** Das Problem der Persönlichkeitstypen. In: Lersch/ Thomae (Hrsg.): *Persönlichkeitsforschung und Persönlichkeitstheorien*. Göttingen 1960, S. 155-221.
- Tyler, L.E.:** *The Psychology of Human Differences*. New York 1965.
- Volpert, W.:** Rezension von Ute Holzkamp-Osterkamp "Grundlagen der psychologischen Motivationsforschung". *Das Argument*, 1977, S. 105-110.
- Weber, M.:** *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie. Studienausgabe*. Köln-Berlin 1964.
- Witkin, H.A./Lewis, M.B.:** *Personality Through Perception*. New York 1954.
- Δασκαλάκης, Γ.Δ.:** *Μαθήματα Πολιτικής Ψυχολογίας*, τόμος Α. εκδόσεις Σ.Ν. Κλουκίνας, Αθήνα 1974.